

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი

საქართველოს ისტორიის მკვლევართა შტაბი

A. ისტორიკოსები

ბასილი აფსიმოძვარი

3.887
4

ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი

გამოცემა
ივანე ჯავახიშვილისა

სკვპ-2000
შემოწმებულია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი

1944

ბასილი ეზოსმოძღვარი
ცხორება
მეფეთ-მეფისა თამარისი

K 3.887
4

გამოდება
ივანი ჯავახიშვილისა

ივ. ჯავახიშვილის მასალა დასაბუქდად გააშუადეს
ნათ. ჯავახიშვილმა და შ. კახაძემ

ჩელოქიისაგან

1923 წელს ივ. ჯავახიშვილმა საქართველოს მუზეუმის ბიბლიოთეკაში დაცულ ერთს, ე. წ. ჰალაშვილისეულს ხელნაწერში (ამჟამად ხელნ. № Q/207) აღმოაჩინა „ქართლის ცხოვრების“ ახალი ნუსხა, რომელშიაც თამარ მეფის ისტორია წარმოდგენილია არა იმ თხზულებით, რომელიც მანამდე იყო ცნობილი და რომელიც „მარიამ დედოფლისეულ ქართლის ცხოვრებაშია“ მოთავსებული (ე. წ. «ისტორიანი და ახმანი შარავანდედთანი»), არამედ სრულიად ახალი, აქამდე უცნობი, ისტორიკოსის თხზულებით.

„ქართლის ცხოვრების“ ამ ახალ ნუსხას ივ. ჯავახიშვილმა იმავე 1923 წელს უძღვნა წინასწარი გამოკვლევა¹, რომელშიაც ნათელაყო, რომ ჰალაშვილისეულ ნუსხაში შემონახულია მხოლოდ პირველი ნაწილი თამარ მეფის ამ ახალი ისტორიისა, ხოლო მეორე დაკარგული ნაწილის აღდგენა შესაძლებელი ხდება XVIII საუკუნის შევსებული „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, რომლის შემავსებელთაც თამარის ისტორიისათვის გამოუყენებიათ როგორც „ისტორიანი და ახმანი შარავანდედთანი“, ისე მეორე ისტორიკოსის თხზულებაც. იმავე გამოკვლევაში ივ. ჯავახიშვილმა გამოთქვა მოსახრება: „ჰიპოთეზის მსგავსად, ან საკითხად შეიძლება წამოყენებული იყოს“, რომ ამ თხზულების ავტორი ბასილი ეხოხ-მოქდვარი არისო².

თამარ მეფის ამ მეორე ისტორიის თხზულების ტექსტი ივ. ჯავახიშვილს დამხადებული ჰქონდა გამოსაცემად; როგორც ჩანს, ის აპირებდა ვრცელი გამოკვლევის დამხადებას ამ თხზულების შესახებ³: განსვენებული აკადემიკოსის არქივის ერთ შეკერაში, რომელშიაც მოთავსებული იყო ბასილი ეხოხ-მოქდვრის თხზულება, სხვა ქალაქდებთან ერთად აღმოჩნდა ასეთი გამოკვლევის ნაწყვეტი, რომელსაც აქვე ვაჟყვავებთ.

«...ისტორიათა და ახმათა» და ქცის შევსებული ტექსტების შედარებითი შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გამოვარკვიოთ, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებას არც B ხელნაწერში უნდა ჰქონდეს დასაწყისი სრულიად შენახული, არამედ მას შესავალი უნდა აკლდეს. თავისდა-თავადაც ძნელი წარმოსადგენია, რომ ქართველს ისტორიკოსს XII და XIII საუკუნეში თავისი, ასეთი დიდი გვირგვინის მფლობის მომთხრობელი ნაწარმოები, როგორც თამარი იყო, ამგვარი ლიტონი სიტყვებით და მატრიანისებური კილოთი დაეწყო, როგორც იგი B-ში იწყობა. საფიქრებელია, რომ როდესაც ეს ძველი B ქართლის ცხოვრების კრებულში შექმნიდათ, მისთვისაც იმგვარადვე, როგორც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებისათვის, შესავალი მოუცილებიათ. ქცის შევსებელთ, როგორც ჩანს, ეს ნაწარმოები B ან იმის მსგავსი ხელნაწერთან არ უნდა ჰქონდეთ ამოღებული, არამედ თითქმის მისი ცალკე მყოფი სრული დედანი უნდა ჰქონოდათ ხელთ. ამით უნდა აიხსნებოდეს ალბათ ის გარემოება, რომ შევსებულ ქცაში ისეთი ნაწყვეტი მოიპოვება, რომელიც არც „ისტორიათა და ახმათა“-გან არის ამოღებული, არც B ხელნაწერის თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებაში

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის მეორე აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება (წინასწარი მოხსენება): თბ. უნივ. მოამბე, ტ. III (1923), გვ. გვ. 186—216.

² ი. ს. გვ. 208.

³ 1937 წელს ივ. ჯავახიშვილმა ბასილი ეხოხ-მოქდვრის თხზულების ტექსტი დაუთმო რუსულ ენაზე გამოსაცემად ე. დონდუას (იხ. В. Дондуа, Басили, историк царичи Тамары, крებულში Памятники эпохи Руставели, 33—76, Ленинград 1938).

გვხვდება, შინაარსით-კი სწორედ მას უნდა ეკუთვნოდეს. იგი შევსებულ ქცაში თამარის გამეფების შესახებ სათაურს მისდევს, მაგრამ B ზელთნაწერში არც ამ ადგილას და არც სხვაგან სადმე არ მოიპოვება და ამის გამო საფიქრებელია, რომ ქცის შემავსებელს ეს ნაწყვეტი შესავალითგან უნდა ჰქონდეს გადმოტანილი.

«შევსებულს ქცა-ში სათაურის შემდგომ სწერია: «ხოლო აწ ამიერთგან ვიწყო და მიგითხრა და დაფარული იგი ცეცხლი ვითარცა საღრტილსა შორის კვეთებითა რკინისათა გამოჰკრთის, ეგრეთვე აღმობრწყინებდად ამბავთა თამარისთა და სიტყვით ოდენ მივირედი რამე ნაბერწყალი დიდისა მის საკმლისა აღმოვეპვირვო და მიგითხრა მიუთხრობელი და სიტყვთ გამოუთქმელნი ცხრობანი და ქცევანი თამარ ბრძნისანი». ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს აზრით (ქცა მარიაშ დედოფლისა გვ. 399, შენ. 8) ეს შესავალი «ისტორიათა და აზმათა» შემდეგი სიტყვების გადაკეთება უნდა იყოს: «ხოლო ამიერთგან ვიწყო წყობად, ბრძოლად გონებისად მიმქიდექლმან და მკუთებელმან მსგავსად ქვისა და რკინისამან; აღმოვეშობო ცეცხლი სიყუარულისა, და ქებისა, და სურვილისა, აღუატყინო და აღვამალუო საკმილი ცამდინ, მუნ შიგან აღმოვაჩინო ვთერიცა ცეცხლისა და ქუყყანა ცეცხლთაგან მღვეელი ურჩუა და ცეცხლებრ ღონე-და მოქმემატებელი მეგობართა და მოყუარეთა» (მშ დუს ქცა *623, გვ. 397).

«უმაკველია ამ ორ ნაწყვეტს ერთგვარი მსგავსება ეტყობა: პირველი სამი სიტყვა ორთავეს თითქმის ერთიდაიგივე აქვს, ტალ-კვესთან შედარებაც ორთავე ნაწყვეტში გვხვდება, მაგრამ შემდეგ უკვე განსხვავება იწყება. ამასთანავე ისიც გასათვალისწინებელია, რომ პირველი სამი სიტყვა მეორე შემთხვევაში განსაკუთრებულს არაფერს წარმოადგენს და ჩვეულებრივია ყოველი ახალი მოთხრობის დასაწყისისათვის, შესაძლებელია ქცის შემავსებელის მიერაც იყოს მიკერებული, მით უმეტეს, რომ ზმნა „მიგითხრა“ წინადადებაში ორჯერ არის გამოკრებულში. ტალ-კვესთან შედარება-კი მწერლობაში ისე იყო გავრცელებული, რომ ორსავე ისტორიკოსს დამოუკიდებელი შეეძლო ეხმარა ამგვარი შედარება, მით უმეტეს, რომ თვით სურათი ორსავე შემთხვევაში სხვადასხვანაირად არის დაბატული და ამ მიზრე მათ შორის მსგავსება არ არსებობს. ეხლა უკვე ვიცით, რომ ქცის შემავსებელი მხოლოდ ტექსტის გადაკეთებული კი არ იყო, არამედ წყაროების, ცნობებისა და ნაწყვეტების ჩამრთველი».

რადგან ახალი დამთავრებული გამოკვლევა ბასილი ეზოს-მოდერის თხზულების შესახებ განსვენებულს არაფერი დარჩენია, ამიტომ ტექსტის წინ ვათავებთ მისი 1923 წლის წინასწარი მოხსენებიდან ამოღებულ, თამარის მეორე ისტორიის შესახებ ნაწილს.

ტექსტი იბეჭდება იმ სახით, როგორც ეს განსვენებულის არქივში აღმოჩნდა, ხოლო საპირობა შემდეგის გათვალისწინება:

- 1) ყველა შენიშვნა, რომლებიც ტექსტს ეხება, ეკუთვნის ი. გ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს;
- 2) ტექსტში შეტანილი შესწორებებიც (აღდგენა კონტექსტისათვის საპირობა სიტყვებისა, შესწორება უმართებულო ფორმისა, შემოტანა მთელი ფრაზისა ე. წ. შევსებულ „ქართლის ცხოვრებიდან“) მასვე ეკუთვნიან;
- 3) ტექსტში „ქართლის ცხოვრებიდან“ შემოტანილი ადგილები, კალაშვილისეული ხელნაწერის ძველი ნაწილის ფარგლებში, უფრჩხილებოდაა დატოვებული, ხოლო თვით ი. გ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს მისე აღდგენილი სიტყვები კუთხოვან ფრჩხილებშია ჩასმული;
- 4) ი. გ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს დედანში კუთხოვან ფრჩხილებში ჩასმული ყველა აღდგენილი (ე. ი. ჩამატებული) სიტყვა, სტრიქონის ზევით სწერია და კითხვითი ნიშანი უხის;
- 5) კალაშვილისეული ხელნაწერის ახალი ნაწილის (გადაწერილია 1731 წ.) მიხედვით გამზადებულს დედანში კუთხოვან ფრჩხილებშია ის ადგილებიც, რომლებიც ნუსხაში არის, მაგრამ ი. გ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს საეჭვოდ მიჩნია მათი ბასილი ეზოს-მოდერისეულობა.

შემოკლებული და ქარაგმიანი სიტყვების განმარტება

ანა დ'ფს ქ'ცა—ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება.

ა'დ—არამედ.

ვ'ა—ფითარცა.

კ'დ—კულადა, კვალად.

მ'მ დ'ფს ქ'ცა—მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება.

M ქ'ცა—მარიამისეული ქართლის ცხოვრება.

რ'—რამეთუ.

საღ'თო—საღმრთო, საღეთო.

საღ'თოთა—საღმრთოთა, საღეთოთა.

ფ'დ—ფრიად.

ქ'ცა—ქართლის ცხოვრება.

ქ'რონიკონსა—ქორონიკონსა.

ღ'თი—ღმერთი.

ღ'თმან—ღმერთმან.

ღ'თსა—ღმერთსა.

ღ'თიე-განბრძნობილსა—ღმრთიე (ღეთიე) განბრძნობილსა.

ღ'თის—ღმრთის, ღეთის.

ღ'თისა—ღმრთისა, ღეთისა.

ღ'თისაგან—ღმრთისაგან, ღეთისაგან.

ღ'თისათა—ღმრთისათა, ღეთისათა.

ღ'თისათუს—ღმრთისათუს, ღეთისათუს.

ღ'თისამან—ღმრთისამან, ღეთისამან.

ღ'თისანი—ღმრთისანი, ღეთისანი.

ღ'თისასა—ღმრთისასა, ღეთისასა.

ღ'თის-მშობელისათა—ღმრთის (ღეთის) მშობელისათა.

ღ'თის-მშობელმან—ღმრთის (ღეთის) მშობელმან.

ღ'თის-მშობელსა—ღმრთის (ღეთის) მშობელსა.

ღ'თის-მშობლისათა—ღმრთის (ღეთის) მშობლისათა.

ბ'—ბოლო.

ლ ი ტ ე რ ე ბ ი

A (ტექსტში) ჰალაშვილისეული ქართლის ცხოვრების ძველი ნაწილი (1731 წლამდე გადაწერილი).

B (ტექსტში) ჰალაშვილისეული ქართლის ცხო-

ვრების ახალი ნაწილი, გადაწერილი თვით ჰალაშვილის მიერ 1731 წელს.

B (ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევაში) ჰალაშვილისეული ქართლის ცხოვრების ძველი ნაწილი (1731 წლამდე გადაწერილი).

რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი

ივ. ჯავახიშვილი

თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი*

B** ქვის ხელთნაწერის შუა ნაწილის უძვირფასეს სამკაულს თამარის მფლობის აღწერილობა შეადგენს. აქამომდე M ქვის წყალობით ჩვენ ისტორიკოსი და აზმანი შარავანდედთანი¹ გვექონდა, რომლის უზეს შინაარსიანობას მისი რიტორულ-ფილოსოფიური მიმართულების გამომჟღავნებელი რთული ხელოვნური ენა ვერ ჩრდილავდა. შევსებულ ქვ²ში თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებას ორად (გიორგი III-ისა და თამარის მეფობად) გაყოფის გარდა შესავალიც ჩამოკლილი აღმოაჩნდა და ახალი ცნობებით შევსებულობაც ეტყობოდა. ამ ფრიად საყურადღებო დანართი ცნობების სადაურობა გამოურკვეველი იყო და ზოგს მერმინდელ შეთხზულად ეჩვენებოდა კიდევ.

ქართული საისტორიო წყაროების შესწავლამ კარგა ხანია დამარწმუნა და ეს შემდეგ 1916 წ. დაბეჭდილს ჩემს შრომაში „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები“ I წიგნში აღნიშნულიც მაქვს, რომ თამარ მეფის ხანას უქვევლია საქართველოში ბევრი აღმწერელი და ისტორიკოსი ეყოლებოდა, მაგრამ ერთის გარდა სხვების ნაშრომი ჯერჯერობით დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ამ ერთის თხზულებაც შენახულია „მშდფსს ქვა“-ში, მაგრამ მეტისმეტად დამახინჯებულია მერმინდელ გადამწერთაგან³. B ქვის ტექსტმა იქ, სადაც თამარის მეფობა აღწერილი, გაამართლა ჩემი სიტყვები და მართლაც თამარის მეორე, აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება აღმოჩნდა. თუ მთლად არა, მისი პირველი ნახევარი თურმე დაკარგული არ ყოფილა და ტფილისში B ქვის ხელთნაწერში ინახებოდა.

საკმარისია აღამიანმა იქ მოთავსებული თამარის მეფობის აღწერილობა გადაიკითხოს, რომ მისმა მკვირცხლად დაწერილმა, დალაგებულმა და მთლიანი აზრითა და გრძნობით გამსჭვალულმა შინაარსმა უნებლიეთ გაიტაცოს და მოხიბლოს თავისი ცხოველი დასურათბატებითა და მრავალი ახალი ცნობებით. ყოველ წინადადებაში თანამედროვის დაკვირვებული თვალი და გონება მოჩანს და აღფრთოვანებული ძლიერი გრძნობა ჩქეფს.

ამ პირველი საერთო შთაბეჭდილების გარდა ქვემოთ თავის ადგილას თამარ მეფის ამ ახლად აღმოჩენილი ისტორიკოსის პიროვნებისა და მისი მსოფლმხედველობის შესახებ საგანგებოდ გვექმნება საუბარი, ეხლა-კი გამოსარკვევი გვაქვს, თუ სად უნდა ვიგულისხმოთ ამ ძეგლის დასაწყისი?

* ამოღებულია ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევიდან „ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება“, (თბ. უნივ. მოამბე, ტ. III, გვ. გვ. 186—216). რედ.

** B ლიტერით აღნიშნულია ჰალაშვილისეული ხელნაწერი № Q/207. მისი აღწერილობა მოცემული აქვს განსვენებულ აკად. ივ. ჯავახიშვილს გამოკვლევაში „ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის მეორე აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება“ (თბ. უნივ. მოამბე, ტ. III, 1923) და მისი რედაქციით გამოკვეთებული ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების“ წინასიტყვაობაში (თბილისი, 1940). რედ. ¹ გვ. 165.

თუ წითური სათაურის მიხედვით ვიმსჯელებთ და ამაზე დავამყარებთ ჩვენს დასკვნას, თამარ მეფის ახლად აღმოჩენილი ისტორიკოსის თხზულება თითქოს იქ უნდა იწყებოდეს, სადაც წითურად სწერია: დაჯ და ნები თი ოთხსათა თამარ მეფედ დასაბამით განთა წელთა ექუსიათას ექუსას ოთხმოცდა ექუსა, ქორონიკონსა ოთხას და სამსაო. მაგრამ ამგვარი აზრი სამართლიანი არ იქნებოდა, რათგან ამ ადგილს რამოდენიმე გვერდი უძღვის წინ, რომელიც აგრეთვე თამარს ეხება, მხოლოდ მისი დაბადებისა და აღზრდის ხანას გვისურათებს. საფიქრებელია, რომ ეს ნაწილიც, როგორც ზევით ვაკერით უკვე აღნიშნული გვქონდა¹, თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებას შეადგენდეს და მისი ნაწარმოების დასაწყისი იყოს. ეს მით უფრო დასაჯერებელია, რომ თუმცა ამ ნაწყვეტს თავში გიორგი III-ის გამეფების თარიღი უზის და მისი მეფობის მოკლე ერთი-ორი წინადადებით გამოთქმული საზოგადო დახასიათებაა, მაგრამ მთელი დანარჩენი მოთხრობა მხოლოდ თამარს ეხება და აქვეა ნაამბობი თამარის გამეფებისა და კურთხევის მთელი გარემოება, აღწერილია მისი გარეგნობაც. ამ პირველი ნაწილის ავტორი რომ მართლაც თამარის მეფობის მთელი დანარჩენი ისტორიის აღმწერელი ყოფილა, ამის ერთი პირდაპირი დამამტკიცებელი ცნობაც მოიპოვება. პირველ ნაწილში იქ, სადაც თამარის მეორე მამიდის რუსუდანის დახასიათებაა, სახელდობრ ნათქვამია: «რომლისათვის აწ დამაკლებს წინამდებარე ესე მოთხრობად, თუ რაოდენ შუენიერება და თავდგმულობა ექმნა ყოველთა პირველ მისსა ყოფილთა დედოფალთა», წინამდებარე ასაწერი ამბები საშუალებას არ მაძლევენ რუსუდანის პირადი სათნოება დავახასიათოო. წინამდებარე-კი თამარის მეფობაა, ამგვარად ამ სიტყვებით ორივე ნაწილის აღმწერელის ერთდაგივეობა ცხადი ხდება. მაშასადამე, ზემოთაღნიშნული, სათაურის მსგავსად დაწერილი, წითური წინადადება მხოლოდ თამარის მეფობის მომთხრობელი ნაწილის წარწერად უნდა ჩაითვალოს.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ეს საკითხი მაინც მარტო ამ დაკვირვებითა და დასკვნით არ ამოიწურება და თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებას, ზემოაღნიშნული წინამავალი ნაწილის მიმატების შემდგომაც, მაინც მისი დასაწყისი სრულად ისე, როგორც იგი დაწერილი ყოფილა, არ ექმნები წარმოდგენილი, მაგრამ ამაზე ეხლა საუბარი შორს წავაკვირებინდა. უნებლიეთ უნდა ჯეროჯერობით ამით დავკმაყოფილდე და ამჟამად გამოვარკვიოთ მხოლოდ, თუ სად და რით თავდება ეს ძეგლი?

სამწუხაროდ თამარ მეფის ახლად აღმოჩენილი ისტორიკოსის თხზულებას მთელი მეორე ნაწილი აკლია. იგი სწყდება რუკნადდინთან ბრძოლის უწინარესს ამბავზე, რათგან ქც²ის იმ ძველ მე-XVI—XVII სს. ხელთნაწერს, რომელშიაც ეს თხზულება შეტანილია, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა², ბოლო მოვლევადი ჰქონია და მხოლოდ შემდეგში 1731 წ., სხვა ქალაქზე და სხვა ხელით ერაჯ ჰალაშვილს ქც²ის ვახტანგისეული რედაქციის ტექსტიდან

¹ იხ. ავტორის წერილი „ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება, გვ. 199.

² იქვე, გვ. 200.

გადმონაწერით შეუქცია დანაკლისი. ამისდა მიუხედავად თამარ მეფის ამ მეორე ისტორიკოსის მეორე, დაკარგული ნაწილის თუმცა სრულად არა, მაგრამ მაინც შევსება შეიძლება.

ჯერ კიდევ ჩემს 1914 წ. დაბეჭდილ „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში ვამბობდი: „ესლა, როდესაც ანა დ'ფს ქცის ხელთნაწერმა დაგვანახვა, რომ დიმიტრი I-ის მეფობის შესახებ ცნობები ლაშა-გიორგის დროინდელი ქართველი მემატეანის თხზულებითგანა ყოფილა ამოღებული და სხვი შემთხვევებშიაც ქცის შემავსებელთ ძველის წყაროებით უსარგებლიათ, მე დარწმუნებული ვარ, რომ თამარ მეფის ისტორიის ბოლოც შევსებულს ქცა-ში რომელისამე ძველი ქართველი მემატეანის თხზულებითგან უნდა იყოს ამოღებული“¹. B ქცის აღმოჩენამ ჩვენ სრული საშუალება მოგვცა გამოვევრკვია, თუ საითგან ამოულიათ ქცის შემავსებელთ ის ცნობები, რომელთა კვალი თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში არ ჩანს. M, B და შევსებული ქცის ტექსტების შედარებითი შესწავლა ცხადჰყოფს, რომ თამარის მიერ მოწვეული საეკლესიო კრების შესახებ, მიქელ კათალიკოსზე და დანარჩენი ცნობებიც, რომელიც შევსებულ ქცა-შია, თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში კი („ისტორიანი და აზმანი შარაკანდელთანი“) არ მოიპოვება, B ხელთნაწერში შენახული თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებითგან ყოფილა ამოღებული. ეს დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს ამ მეორე ისტორიკოსის ნაწარმოების დაკარგული ნაწილი აღვადგინოთ. ამისთვის შევსებული ქცის თამარის მეფობის მომთხრობელი ტექსტი M ქცის „ისტორიითა და აზმათა“ ტექსტს უნდა შევადაროთ და, რაც ამ უკანასკნელთან შედარებით შევსებულ ქცა-ში ზედმეტი აღმოჩნდება, ის თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ნაწარმოებითგან იქმნება ამოღებული. თუ ამ ზედმეტ ნაწილებს შევავერთებთ და გადავამამთ, ჩვენ თვალწინ ამ ძველის დაკარგული მეორე ნაწილი წარმოგვიდგება. ამნაირი შედარებითი მუშაობის წყალობით თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ჯერჯერობით დაკარგული ნახევრის ტექსტი აღდგენილი გვაქვს კიდევ.

მაგრამ უნდა აღვნიშნო, რომ ამ ძველის პირველი შენახული ნაწილისა და M ქცისა და შევსებული ქცის ტექსტების შედარებითა შესწავლამ დამარწმუნა, რომ ქცის შემავსებელთ ჯერ ერთი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ყველა ცნობებით არ უსარგებლიათ და ყველაფერი არ შეუტანიათ, და თანაც არც დედნის მოთხრობის წესრიგი დაუცავთ ყოველთვის, მართლწერისა და სიტყვათა წყობილების შეუცვლელობისათვისაც თითქოს ჯეროვანი ყურადღება არ უნდა ჰქონდეთ მიქცეული. ეს გარემოება სიფრთხილეს უნდა გვიკარნახებდეს და უნდა გვახსოვდეს მუდამ და ვიცოდეთ, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულების დაკარგული ნაწილის ზემოაღნიშნული გზით აღდგენილი ტექსტი დედნის სრულ ტექსტად ვერ ჩაითვლება. მას შეიძლება და უეჭველია ამაზე მეტიც უნდა ჰქონოდა, თვით მოთხრობის წესრიგი და სიტყვათა წყობილება, მით უმეტეს მართლწერა სრული სისწორითა და ზედმიწევნითა და ცულად არ უნდა გვეგულებოდეს.

¹ იხ. „ქელი ერის ისტორია“ II, 632 შენ. 1914 წ.

ამგვარი აღდგენა მაინც საშუალებას გვაძლევს ავტორზე და მის თხზულებებზე საერთო მსჯელობა ვიქონიოთ, რათგან თხზულების არც ბოლო და არც დასაწყისი სრულად შენახული არ არის, პირდაპირი ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის უნდა იყოს თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულება დაწერილი, არ მოგვეპოვება. ამიტომ გამოსარკვევია, როდის და როგორ არის დაწერილი იგი, ერთად თუ ნაწილ-ნაწილ, როგორც მაგ. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ნაწარმოები „ისტორიანი და აზმანი“-ა შეთხზული? ამის გამორკვევის საშუალებას ჩვენი ისტორიკოსის თხზულების ერთი ადგილი გვაძლევს, რომელიც ზაქარია მკარგრძელის ამირსპასალარად, ივანე მკარგრძელის მსახურთ-უხუცესად და კიანურის მანდატურთ-უხუცესად დადგენის ამბავის შემდგომ და შანჭორის ომამდე მოთავსებული. იქ ჩვენს ისტორიკოსს სხვათა შორის ნათქვამი აქვს, რომ თუ მომავალი თაობანი თამარის მეფობის დიდებულების ამბავს არ დაიჯერებენ, ასეთმა ურწმუნობებმა გაიხსენონ «ერაყამდის მისგან დადებული ხარაჯა და ბაღდადის კერძ მარალამდის» და მაშინ დარწმუნდებიან, რომ ყველაფერი, რაც ნაამბობია, მართალი არისო. ვინც თამარ მეფის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორია იცის, ის რასაკვირველია მაშინვე მიხვდება, რომ ჩვენს ავტორს აქ საქართველოს ლაშქრის სპარსეთში ძლევამოსილი გალაშქრება აქვს ნივთისხმევი, როდესაც შემომოყვანილ წინადადებაში აღნიშნული ამბები მართლაც მოხდა. ხოლო ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ თამარ მეფის ამ ახლად აღმოჩენილ ისტორიკოსს თავისი თხზულების პირველი, 1184—1195 წ.წ. ამბების შემცველი, ნაწილი იმ დროს დაუწერია, როდესაც საქართველოს ჯარს ჩრდილოეთი სპარსეთი უკვე დაპყრობილი ჰქონდა და საქართველოს სახელმწიფოს ყმად ნათიკად იყო ქცეული, ე. ი. თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში და მაინცდამაინც 1210 წ-ს, ან ამის შემდგომ ახლო ხანებში.

ჩვენი ისტორიკოსი რიტორული ენაწყლიანობით მოქარგული სიტყვებით ერთგან გაიძახის: «რომელმან შეუძლოს აღწერასა მიცემად წარმართებანი თამარის საქმეთანი? რამეთუ ვითარ თმანი თავისანი თუითეულად ვერავინ აღრიცხუნეს, ვერეთვე ვერცავინ ესენი აღწერნესა-ო. მაგრამ თუნდაც რომ ვინმემ შესძლოს, სულ ერთია მომავალი თაობანი ამას არ დაიჯერებენ: «რომელთაცა ოდენ შეუძლოს, საექუთელ მიჩნს მომავალთაგან შემდგომად არა დარწმუნებადა-ო. მას საქართველოს სახელმწიფოს ბრწყინვალე ხანის თანამედროვეს და მომავალში თავის სამშობლოსათვის უფრო მეტი წარმატებისა და სიძლიერის მოიმედეს, ეგონა, რომ მერმინდელი თაობანი ისტორიკოსს არ დაუჯერებდენ, რომ საქართველო წინათაც, თამარის დროსაც ასე დაწინაურებული იყო. მან არ იცოდა, რომ ისტორიის ბედის ტრიალი ჩვენს სამშობლოს ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდებდა, რომ თამარის ხანა მერმინდელ თაობებს უზბრწყინვალეს დროდ ეჩვენებოდათ და არამცთუ იმას დაიჯერებდენ, რასაც ისტორიკოსები მასზე მოუთხრობდენ, არამედ ქართველს ერს ყოველი საქართველოს შესანიშნავი ძეგლი შექველად თამარის აგებულ-ნამოქმედარად ექმნებოდა მიჩნეული.

თამარ მეფის ისტორიკოსის თანამედროვეობა მისი თხზულების უკანასკნელ ნაწილშიც ნათლად ჩანს და თვით მასაც აქვს ორგან ეს გარემოება აღნიშნული. თამარის გარდაცვალებით გამოწვეული მწუხარების შესახებ მას ნათქვამი აქვს: «ესრეთ გვანდა დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვსცა და ყოველი სოფელი»-ო. ხოლო დიდებული მეფის სახელგანთქმულობაზე იგი ამბობს: «საქმეთა მისთათჳს რადღა საჯმარ არს თქმად, რამეთუ კიდით კიდემდე განისმნეს, ვითარცა თჳთ მოწამე არს ყოველი ჩუენ მიერ ხილული სიტყუისაებრ ბრძნისა»-ო.

საკმარისია ადამიანმა გადაიკითხოს თამარ მეფის ავადმყოფობისა და სიცოცხლის უკანასკნელი წუთებისა და სიკვდილის მშვენიერი აღწერილობა, რომ ადამიანმა იქ თანამედროვის გულისძგერა და ტკივილი ცხადად იგრძნოს. თუ ზემოთ განსაზღვრულ თარიღთან ერთად გავითვალისწინებთ, რომ ჩვენი ისტორიკოსის თხზულების მეორე, შევსებულ ქცაში შენახული, ნაწილი თამარის უკანასკნელ დღეებსა, წუთებსა და სიკვდილს ისეთი სიცხოველითა და გრძობიერებით მოგვითხრობს, რომ აღწერილობას თავზე ახლად დამტყდარი უბედურების ძლიერი შთაბეჭდილების გავლენა ეტყობა, მაშინ თავისთავად დაგვებადება დასკვნა, რომ იგი თამარ მეფის გარდაცვალების უმაღლესი იყოს დამთავრებული. ამგვარად თამარის მეორე ისტორიკოსის მთელი შრომა 1210—1213 წ.წ. უნდა იყოს დაწერილი.

თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის პიროვნების დასახასიათებლად უნდა აღინიშნოს, რომ მისი მოთხრობა არას დროს, რამდენადაც შენახული ტექსტიდან ჩანს, საომარ მოქმედების მიმდინარეობას არ გვისურათებს. ამ მხრივ იგი თამარის პირველი ისტორიკოსის „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორისაგან განსხვავდება, რათგან ამ უკანასკნელს პირიქით, როგორც შანქორის, ისევე რუჟანადღინთან ბრძოლა დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ თამარის მეორე ისტორიკოსი სამხედრო მოქმედების დამსწრე და თვითმხილველი არ უნდა ყოფილიყო. ამის გამო უქვევლია ის სამხედრო პირი არ იქმნებოდა.

მეორეს მხრით თამარ მეფის ისტორიკოსი არც სამეფო დარბაზობის აღწერილობით ყოფილა დაინტერესებული. საგულისხმოა, რომ ჩვენს ავტორს არც ერთი დარბაზობა, თვით მნიშვნელოვანი, საზეიმოც კი, არა აქვს დასურათებული იმ დროს, როდესაც „ისტორიათა და აზმათა“ აღმწერელს დარბაზობისა და ზეიმის შესახები ამბები ასე ჰყვარებია. ამის გამო თამარის მეორე ისტორიკოსი დარბაზის მოხელედ, ან წევრადაც არ არის საფიქრებელი.

უქვევლია იგი არც მმართველთა უმიღლეს წრეს უნდა ჰკუთნებოდა; რამდენჯერმე ის მათ წუნსა და ბრალსა სდებს. იგი მაგ. არ მალავს, რომ განძის საქმე აქა ვერა კეთილად განაგეს ზაქარია და ივანე და ესე ოდენ იქმნა დაკლება ამას გამარჯუებასა შინა»-ო (რგ. 35:2). გაუფრთხილებლობას აბრალებს იგი თამარ მეფის მახლობელ და მმართველ პირებსაც, რომ მძიმე ავადმყოფს გვირგვინოსანს არ გაუფრთხილდენ და ერთი ადგილითგან მეორეში მიჰყავდათ: «აქა საბრალობელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულუბელს ყუეს ეგოდე-

ნი ტკივნეულობაა მისი, რამეთუ წარმოიყუანეს კუბოთა ტფილის[ს] და შემდგომად მცირედთა დღეთა ენებათ ჩუეულები საებრ, რათა დასოს განვიდენ, ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად განძნელდა სენი იგი უწყალო-ო.

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ჩვენმა ისტორიკოსმა მაინც თამარ მეფის შინაური ცხოვრება კარგად იცის, დაწვრილებით მოთხრობილი აქვს, სად და როგორ ლოცულობდა, როცა საქართველოს ჯარს საომრად გაისტუმრებდა ხოლმე, არ ავიწყდება, თუ ვინ ახლდა ასეთ შემთხვევებში დიდებულ გვირგვინოსანს. ამიტომ ისე გამოდის, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი თითქმის დიდებული გვირგვინოსნის ცოტად თუ ბევრად ახლო მდგომი პირი უნდა ყოფილიყო.

საფიქრებელი ხდება, რომ იგი ანტონი მწიგნობართ-უხუცესის, ჭყონდილისა და ვაზირთა უპირველესის მომხრეთაგანია, რათგან არც ერთი მაშინდელი მოღვაწე მას ასე შექებული არა ჰყავს, როგორც ანტონი. მისი არჩევა ღვთის შთაგონების შედეგად არის წარმოდგენილი. იგი არის «ნანდვილვე კაცი ღირსი ქებისა, ქეშმარიტი ქრისტიანე, მართალი, წრფელი, უმანკო, სახიერი, მოწყალე ყოველთა, ტკბილი, მდაბალი, პატრონისა ერთგული უზომოდ და შემეცნებული საურავთა საეკლესიოთა და მონასტერთათუის. რადღა საკმარ არს თქმად, თვთ წამებენ ქმნილნი მისნი ყოველგან-ო, გაიძახის ჩვენი ისტორიკოსი.

უნებლიეთ იპყრობს მკვლევარის ყურადღებას ის გარემოებაც, რომ რუკანადინის წინააღმდეგ გასასტუმრებელი ჯარის თამარ მეფისაგან დალოცვის აღწერილობაში ჩვენს ისტორიკოსს ასეთი წვრილმანი ცნობა აქვს მოხსენებული, თუ ვის ეჭირა სახელდობრ ჯვარის მეორე მხარე იმ დროს, როდესაც მეომრები ჯვარისა და თამარის ხელზე სამთხვევად მოდიოდნენ. და იწყეს «თაყუანის ცემად პატრონისა ჯუარისა და ამბორის ყოფად და ეგრეთვე შემთხუევად ჯელსა თამარისასა... რამეთუ ერთითა ჯელითა თუით მას ეპყრა ძელი ჯუარისა, ხოლო ერთითა ეზოს-მოძღვარსა ბასილის და ჯუარის მტვირთველსა-ო. რაკი აქ ასეთი უმნიშვნელო რამის გამო ეზოს-მოძღვარი ბასილი არის დასაზღვლებული, ჰიპოთესის მსგავსად, ან საკითხად შეიძლება წამოყენებული იყოს, ეს გარემოება ბასილი ეზოს-მოძღვრის ავტორობის მომასწავებელი ხომ არ არის?

ასე თუ ისე, თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი დახულოვნებულ მწერლად მოჩანს. თუმცა საღმრთო წერილითგან ამოღებული წინადადებები მის თხზულებაში იშვიათი არ არის ხოლმე, მაგრამ მსოფლიო ისტორიის განთქმული მოღვაწეებისა და შემთხვეულებათა მოხსენებაც იცის. შანქორის გამარჯვებას ის უწოდებს ულუმპიანს გამარჯვებას, «ფრიად უაღრესსა საქმელისა მისგან ძლევისა, რომელი ყო აღექსანდროს დარიოსს ზედა» (რვ. 35ა ბ). მაინც, რამდენადაც შენახულ ტექსტითგან ჩანს, მსოფ-

ლიო ისტორიითგან მოყვანილი შედარებანი ჩვენს ისტორიკოსს ცოტა აქვს და არც ერთხელ, რაც ფრიად დამახასიათებელი და საგულისხმოა, სპარსულ-არაბული მხატვრული მწერლობითგან ამოღებული მაგალითები მას მთელს თხზულებაში არ მოეპოვება. ამ მხრივ ჩვენი ისტორიკოსი თამარის პირველი ისტორიკოსის, „ისტორიითა და აზმითა“ ავტორისაგან თვალსაზიროდ განსხვავდება. უეჭველია ეს გარემოება შემთხვევითი არ უნდა იყოს და უფლება გვაქვს მისი მიმართულებისა და მსოფლმხედველობის გამომმელაფნებლად მივიჩნიოთ. რაც უნდა იყოს, თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი უმთავრესად საღმრთო წერილსა და ბერძნულ ქამთალმწერელობის ძეგლებში ნაკითხ ადამიანად გვეჩვენება და მაჰმადიანური მხატვრული თუ ისტორიული მწერლობის ნაკითხობა არ ემჩნევა. იქნებ ეს დარგი მისთვისაც სრულებით უცნობი არ ყოფილიყოს. მაგრამ გული და გონება ამისთვის მაინც დახშული ჰქონია.

რასაკვირველია ჩვენს ავტორს ქართული საისტორიო თხზულებები უნდა სკოდნოდა კარგად და ეტყობა კიდევ, რომ ამ ცოდნას მისთვის უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. თამარ მეფის უკანასკნელი წუთების აღწერილობასა და გოდებაში იგი ცოტა არ იყოს გიორგი ხუცეს-მონაზონს გვაგონებს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც საზოგადოდ შთაბეჭდილება მოუხდენია და ერთგან თავის თხზულებაში ჩვენი ავტორი მას ცხადად ჰგულისხმობს კიდევ. სახელდობრ მას აღნიშნული აქვს, რომ თამარის მეფობის დასაწყისში მისვე დრკუსა ძირისა¹ ნაყოფთა ლიპარიტეთთა, შვილთა კახაბერთა... იწყეს ძმაცუად და ბრძოლად მახლობელთა თუისთა, რომელთა არცა მხილებულთა შეიგონეს, არცა წყალობათაგან თამარისთა შეიკდიმეს, არამედ ძუელად მათთუის დაწერილი კუხლად განაახლეს და კუდსა ძალლისასა, გინა კუთხსა ფლასისასა ემსგავსებოდესა-ო (რვ. 36 ა). ლიპარიტის შესახებ ძველად ქართულ საისტორიო მწერლობაში მართლაც მოიპოვება ცნობები, მაგრამ მხოლოდ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსა აქვს ლიპარიტის მოღალატური მოქმედებისადმი მიღრეკილების დაუშლელობაზე ნათქვამი, დიდებულმა გვირგვინოსანმა ბევრი ცდის შემდგომ დაინახა, რომ როგორც კული² «ძალლისა არა განემართების», ისევე ლიპარიტის გასწორება შეუძლებელი იყო და ამიტომ საქართველოთგან გააძევაო¹.

თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის მოთხრობის დამახასიათებელ თვისებად ის გარემოება უნდა იქმნეს მიჩნეული, რომ იგი თამარის მეფობის პირველს წლებში მომხდარი შინაური პოლიტიკური ბრძოლის შესახებ თავის მკითხველს არაფერს უამბობს: ცალი სიტყვითაც-კი მოხსენებული არ არის დიდგვარიან აზნაურთა გაფიცვისა და ყუთლუ-არსლანისა და მისი დასის საგულისხმო ამბავი. სამაგიეროდ მას წრეელი და საყურადღებო ცნობებით აღსავსე მოთხრობა მოეპოვება თამარ მეფის მიერ მოწვეული საეკლესიო კრების შესახებ, რომელსაც „ისტორიანი და აზმანი“ სრულებით არ იხსენიებენ. შეიძლება აღამიანს ეფიქრა, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსს, როგორც მე-XIII ს.

¹ ცა მ'ფთ მ'ფსა დავითისი (*522, გვ. 289).

დამდგის მწერალს, საქართველოს დიდებული გვირგვინოსანის მეფობის პირველი წლების ამბები კარგა არც-კი სცოდნოდეს და მისი მღუმარება სწორედ ამითვე აიხსნებოდეს ამ შემთხვევაში. მაგრამ იმის გარდა, რომ ამგვარი აზრის უსაფუძვლობას ჩვენი ისტორიკოსისაგან მოყვანილი საეკლესიო კრების აღწერილობაც ამტკიცებს, თითონ მას აქვს ერთგან მოხსენებული ამბავი, რომელიც ნათლად მოწმობს, თუ თამარის მეფობის პირველი წლების თავგადასავლის რამდენად კარგი მცოდნე უნდა ყოფილიყო. ის სახელდობრ ამტკიცებს, რომ თამარი თითონაც დაუცხრომელად მუშაობდა და სხვებსაც მუდამ ამუშავებდა სხვათა შორის იმიტომაც, რომ მოკლილნი არა «სხუათა განზრახვათა დამოეკიდენ, ვითარცა სიმდიდრითა ალაღებულთა, ანუ ერთიერთისა მტერობად მოიცლიდეს და ბრძოლად, ვითარ ყუესცა ვითემე დაწყებასავე ამისსა მეფობისასა მისვე დრკუსა ძირისა ნაყოფთა ლიპარიტეთთა შვილთა კახაბერთა, რამეთუ იწყეს... ბრძოლად მახლობელთა თუისთა», რომელთაც არაფრით თავიანთი არ დაუშლიათ და ანტონი ჭყონდიდელის ორი ძმა დაუხციათ კიდევ და რომელნიც განრისხებულს თამარს ხუთივე ძმა დაუჭირინებია და სათითაოდ ხუთს ციხეში ჩაუსვამს; ხოლო შემდგომ, როდესაც თურმე ჭკუა ვერც ამან ასწავლათ, ექსორიაქმნით საქართველოთგან საბერძნეთის მაკედონიაში განუდევნია. ეს უკანასკნელი ამბავი თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსსაც-კი არა აქვს თავის ნაწარმოებში («ისტორიანი და აზმანი») მოხსენებული. ამის გარდა თამარის მეორე ისტორიკოსის ცნობაში, რომ «სიმდიდრით ალაღებულთა» შორის, რომელნიც «სხუათა განზრახვათა დამოეკიდენ» და თამარის მეფობის დასაწყისში «მტერობად და ბრძოლად მოიცალეს», უნებლიეთ მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუ-არსლანი და მისი დასი გვაგონდება და შესაძლებელია ჩვენს ავტორსაც სწორედ ეს ამბავივე ჰქონოდეს ნაგულისხმევი. ზემომოყვანილი ცნობითგან მინცდამაინც ცხადია, რომ მას თამარის მეფობის დასაწყისის ხანის შესახებაც ბევრი რამე სცოდნია, რაც მოთხრობილი არა აქვს.

საზოგადოდ მისი როგორც მოთხრობა, ისევე ამბების გაშუქება თამარის პირველი ისტორიკოსის მოთხრობა-გაშუქებისაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება. რაც ერთს აინტერესებდა, მეორეს გაკვრით მოუხსენებია, ან სრულებით დაუდუმნია. იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც ორთავე ისტორიკოსს ერთიდაიგივე ისტორიული მოვლენა აქვს აღწერილი, მათი მოთხრობა ხშირად საგრძნობლად განსხვავდება, ზოგჯერ ერთი მეორეს არც-კი უდგება ალბათ იმიტომ, რომ მოვლენის სხვადასხვა საფეხურები აქვთ ნაგულისხმევი. ქცის შემავსებელთ ეს გარემოება სრულებით გათვალისწინებული არ ჰქონიათ და ამ ორი ისტორიკოსის ცნობები მექანიკურად გადაუბამთ ერთი მეორეზე და ვერც-კი შეუმჩნევიან, რომ ზოგჯერ ეს ცნობები ერთი მეორეს სრულებით არ ეგუება.

თამარის მეორე ისტორიკოსი, როგორც ეტყობა, შინაური პოლიტიკურ-სოციალური მოძრაობის აღწერას უფრო გაუბრძოდა. საფიქრებელია, რომ მას სომეხ-ქართველთა საეკლესიო კრებისა და ცნობილ შეცილებაზეც არაფერი უნდა ჰქონოდა ნაამბობი. სძულვებია მას თამარ მეფის პირველი ქმარიც. მართა-

ლია თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი პირველი ქმრის გიორგი რუსის შესახებ ზოგიერთი უფრო დაწვრილებითი ცნობებს გვაწვდის, ვიდრე „ისტორიანი და აზმანი“, მაგრამ მის სახელს არც ერთხელ არ იხსენიებს იმ გვარადვე, როგორც რუსის მომყვანელი დიდებულის სახელსაც არ უმეღავენებს მკითხველს. ის მხოლოდ არ მალავს თავის უკმაყოფილებას და ამბობს: «ესე ვერა კეთილად განაგეს, რამეთუ არცა კაცი იგი ღირსი საქმისა წაღველინეს და არცა მისსა მეცნიერ იყუნეს, რომელსა იგი მოიყუანებდეს» და ჩივის, რომ «ესოდენსა მძიმესა საქმესა სუბუქად შეეხებოდესა». დაწვრილებით აქვს მას აღწერილი ის მედგარი წინააღმდეგობა, რომელიც თამარს გაუწვევია ამ საქმისათვის, მაგრამ თავისი მიანიც ვერ გაუტანია, რათგან დიდებულები და მმართველი წრეები საქართველოს სამეფო ტახტის უმემკვიდრეობის საბუთიანობით ძალას ატანდენ და «ყოვლითურთ შეაიწროებდეს სულსა მისსა». ბოლოსდაბოლოს თამარ მეფე იძულებული გამხდარა, საერთო სურვილს დამორჩილებოდა. ისტორიკოსს მიანიც ხაზგასმით აქვს აღნიშნული, რომ «თუინიერ ნებისა მისისა ყუეს ქორწილთა».

ჩვენი ისტორიკოსი სდუმს გიორგი რუსის სამხედრო მოღვაწეობაზეც და მას ერთი სიტყვითაც მოხსენებული არა აქვს ის ლაშქრობანი, რომლის მონაწილედაც „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორის სიტყვით იგი უნდა ყოფილიყო. სამაგიეროდ მას აღნიშნული აქვს, რომ გიორგი რუსის სკუითური ბუნება და ქცევა, სიმთვრალე და სხვა სისაძაგლე უკვე «არა მრავალთა დღეთა შემდგომად» გამოჩენია. სულ სხვანაირად აქვს აღწერილი ჩვენს ავტორს თამარისაგან პირველი ქმრის განტყვევის ამბავიც. თუ „ისტორიანი და აზმანი“ თამარს განშორების დროს მიანიც ცრემლს აღვრევენებს, აქ თამარი უფრო ბუნებრივად, ადამიანურად არის წარმოდგენილი და მისი ქალური თავმოყვარეობის აღშფოთება მშვენიერი ფერადოვნობით არის აღბეჭდილი: მართალია საღმრთო სჯული ბრძანებს «არა განშორებად პირველსა საწოლსა», მაგრამ ეს ისეთ პირებისათვის არის ნათქვამი, რომელნიც თითონაც საცოლ-ქმრო დამოკიდებულების სიწმინდეს იცავენ ხოლმე. ხოლო «რომელმან არა დაიცვას საწოლი თვისი წმიდად, არა ჯერ არს მის თანადათმენა»-ო. ცნობილია, რომ საქრისტიანო მოძღვრება სამწუხაროდ ორთავე სქესს თანასწორ პირობებში არ აყენებდა, არამედ ქალს უფრო მკაცრად ეპყრობოდა. თამარ მეფეს ამ მხრივ ცოლ-ქმარი თანასწორად პასუხისმგებელად მიუჩნევია. ხოლო, როდესაც თამარის ყოველსავე ცდას მის განსაშორებლად ფუჭად ჩაუვლია, პირიქით, იმდენადაც-კი გაკადნიერებულა, რომ მოგზავნილი ჩამგონებლები ნაკემიცი-კი გამოუსტუმრებია განრისხებულს, მაშინ მოთმინებითგან გამოსულს თამარ მეფეს საჯაროდ «წინაშე ყოველთასა» გიორგი რუსისათვის გამოუტყუადებია: რათგან ვითარცა მრუდე ხის აჩრდილის გასწორება შეუძლებელია, ისევე შენი მორჯულება მე არ ძალმიძს, ამიტომ «განვიყრი მტვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერა»-ო. მიუხლია თუ არა ამ უკადრისი და სოლომური ქცევის მიმდევარი კაცისადმი ეს ზოხლითა და აღშფოთებული გრძნობით აღსავსე სიტყვები, მაშინვე წარმომდგარა და

გასულა ოთახითგან. ხოლო იქ მყოფ რუსუდანსა და მთავრებს ამ სამარცხენო საქმისათვის ბოლო მოჰყლიათ: გიორგი რუსის გაძევება გადაუწყვეტიათ და აუსრულდებათ კიდევ.

ჩვენი ისტორიკოსი თამარისათვის როგორც პირველი საქმროსა, ისევე მეორე საქმროს არჩევის დროს გამოჩენილ მრავალ მოაჯისა და თამარის ქმრობის მსურველთა შესახებაც სდუმს. ამ მხრივ იგი თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის, „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორისაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება.

თამარისათვის მეორე საქმროდ დავით სოსლანის არჩევის ამბავიც ჩვენს ისტორიკოსს უფრო ბუნებრივად და სინამდვილით აქვს გადმოცემული. თუ „ისტორიათა და აზმათა“ აღმწერელი შოგვითბრობს, ვითომც თამარ მეფეს განეცხადებინოს «არაოდეს ყოფილა გული ჩემი მოწადინე ქმროსნობისა არცა პირველ, არცა აწე»-ო (*646, გვ. 431), იგი გვაუწყებს, რომ თამარი ახალ საქმროს იცნობდა და სწორედ «მეცნიერებისათვის ყრმისა» თანხმობა განაცხადაო. ხოლო თუ გავიხსენებთ, რომ თამარი მისთვის პირველი საქმროს მოყვანის დროს დიდებულებს ეუბნებოდა, როგორ ირჩევთ ისეთს ადამიანს, რომელსაც არ ვიცნობთო, საფიქრებელი ხდება, რომ შესაძლებელია დავით სოსლანი გულში თამარს მაშინვე უფრო შესაფერისად მიაჩნდა და მეორეჯერ არჩევანიც მისი სურვილის თანახმად ყოფილიყო მოხდენილი.

საგულისხმო ცნობები აქვს ჩვენს ისტორიკოსს თამარ მეფის მოღვაწეობის შესახებ. იგი ახასიათებს მას ვითარცა პოლიტიკურს მოღვაწეს და სამეფოს საქეთმპყრობელს, თვალწინ უშლის მკითხველს თამარის პოლიტიკურს გეზს შინაურს ცხოვრებაში და საერთაშორისო დამოკიდებულებაში. საქართველოს პოლიტიკური ძლიერებისა და საზღვრების სწრაფი ზრდის საერთო მიმოხილვის შემდგომ ჩვენი ისტორიკოსი თავის მკითხველს აფრთხილებს: «ესე ყოველი რა გესმოდის, ნუ ვინ ესრეთ ჰგონებთ, თუმცა თუინიერ თამარისსა რამე ქმნილ იყო ვისგანცა, არამედ ესრეთ განიგონე, მონაპირეთა მონახიან საქმე, ანუ ციხე ასადებელი, ანუ თურქმანი შემოდგომილი, ანუ ქალაქი განსატეხელი, ანუ ქუეყანა მოსარბეველი, მოაჯსენიან თამარს და მან გასინჯის საქმე იგრ და გამოიკითხის. უკეთუ ღირს იყვის შეყრასა ლაშქართასა, უბრძანის ზაქარიას და ივანეს და შეყარნიან ლაშქარნი, თუით დავით მეფე წავიდის და არა სადათ შემოქცეული ცუდად. უკეთუ უმცირესი რამე იყვის, მყის შესხნის დარბაისერნი (sic) თუისნი და, ვითარ შავარდენტა მოისაქმიან. თუ თუით იყვის ანუ მინდორით ნადირობასა შინა, ანუ შინამყოფსა, და ესმის რამე და შესხნის მუნ ღირსნი მისნი: ვითარ არწივთა კაკაბნი ეგრეთ დანაბნიან ყოველნი წინააღმდგომნი»-ო (რვ. 36: b—36: a). ხოლო ისტორიკოსის სიტყვით «ამას ყოველსა დაუშრომელად რა მოქმედებდა, არა თუისისა ქონებისა მოქენე იყო და არცა სამეფოდ იმპირვიდა ესეოდენთი ქალაქთა და ციხეთა, არამედ თუით მათვე

მისცემდა, რომელთა ატყალოებდა თუ ისთა ლაშქართა: ვითარ წამებს დიდი და სახელგანთქმული სახ(ე)ლი სომეხთა მეფეთა ანისი, რომელი წარულო სპარსთა შანშაობისა თანა მრავალ-ჟამ მათგან ქონებული,—ხოლო სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი. და ამათ ორთა პირთათუის იქმოდა: პირველად რათა მარადის გული უთქუმიდეს და შური აიღონ ერთმანერთისა წარმართთა შეძინებნისათუის თუისისა, და მეორედ რათა მოუკუეთოს ყოველი მიზეზი, რომელი დაქსნის ერთგულობასა-ო (რვ. 36: B).

თუმცა ქცის შემავსებელის წყალობით ჩვენი ისტორიკოსის ზოგი ცნობები უკვე წინათაც ვიცოდით, მაგრამ კიდევ ბევრია ისეთიც, რომელიც ფრიად საყურადღებო საკითხებს ეხება, მაშინდელ პოლიტიკურ მოღვაწეებს ახასიათებს და გვისურათებს, და აქამდე სრულებით უცნობი იყო. წინასწარ მოხსენებაში ყველაფრის ჩამოთვლა შეუძლებელია და არც საჭიროა: ძველი რომ დაიბეჭდება, ყველას საშუალება ექმნება ეს ცნობები თვითვე ამოიკითხოს. სხვათა შორის მხოლოდ ამ ისტორიკოსს აქვს თამარ მეფის გარეგნობის აღწერილობა. მისი სიტყვით «ტანსა ზომიერსა გრემანობა თუალთა და დაწუთა სპეტაკთა ზედა ვარდებრივ ფეროვნობა, მორცხუივ ზედვა, ლალი მიმოხედვა, ტკბილი პირი, მხიარული და ულიზლო სიტყუის სინარნარე» (რვ. 33: B) ახასიათებდა საქართველოს უმშვენიერეს ასულსა და დიდებულ გვირგვინოსან საქეთმპყრობელს. ადვილი წარმოსადგენია ესე რამდენი საყურადღებო, ჩვენთვის სრულებით უცნობი, ამბები უნდა იყოს დაკარგული თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულების იმ მეორე ნაწილთან ერთად, რომელიც B ქცის ხელთნაწერს აკლია.

უეჭველია ბატონიშვილს ვახუშტს თავისი ისტორიის შედგენის დროს თამარ მეფის ამ მეორე ისტორიკოსის თხზულებაც ხელთ უნდა ჰქონოდა. ამ გარემოებას ის ცნობებიც ცხადპყოფენ, რომელნიც ვახუშტსა აქვს თამარის მეფობის აღწერილობაში შეტანილი და რომელნიც მხოლოდ ამ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ნაწარმოებთგან შეიძლება რომ ამოღებული ყოფილიყო. ამგვარ ცნობათა ჯგუფს ეკუთვნის: ჯერ ერთი ამბავი კახაბერისძეთა მიერ ანტონი ქყონდიდელის ორი ძმის მოკვლისა და თამარისაგან ამის გამო კახაბერისძეთა შეპყრობისა, ციხეში დამწყვდევისა და შემდეგ მათი მაკედონიაში გაძევების შესახებ, სადაც ისინი ბრძოლაში დახოცილან (ბაქრაძე, საქართველოს ისტორია, 197).—შემდეგ ცნობა თამარის მეორე მამიდის მეორე რუსუდანის შესახებ, რომელმან შეიყვარა ქალწულები 80 წლისა დღეთ-ო, რომელთანაც თურმე იზრდებოდა ოვსთა ბატონიშვილი დავით სოსლანი (იქვე 202),—აგრეთვე ცნობა იმის შესახებ, რომ შანქორის ომში საქართველოს ჯარის გასტუმრების უმაღლეს თამარ მეფე ფეხშიშველი მივიდა მეტებს და წარგზავნილი სპის ძლევამოსილებისათვის ევედრებოდა ღმერთს (იქვე 207), რომ მაჰმადიანნი ხალიფას სთხოვდენ თამარ მეფის წინაშე ეშუამდგომლა მათზე ხარკის დადებით დაქაყოფილებულიყო, რაც დიდებულ გვირგვინოსანს შეუწყნარებია კიდევ (იქვე 211) და სხვა. რათგან არაფერი ამის მსგავსი

„ისტორიათა და აზმათა შარავენდელთა“-ში არ მოიპოვება და მხოლოდ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსსა აქვს მოთხრობილი, ამიტომ ყველა იმგვარი ცნობებისათვის წყაროდ ჩვენ თამარის მეორე ისტორიკოსის თხზულება უნდა ვიგულისხმეთ. მართალია ზოგიერთი ამ ამბავთაგანი ვახტანგისეულ სწავლულ კაცთ ქცის ტექსტში ჩაურთავთ და ამ ჩანართებითგანაც შეეძლო ვახუშტს ამოეკითხა, მაგრამ ზოგიერთი ცნობათაგანი, როგორც მაგ. კახაბერისძეთა დანაშაულობისა და დასჯის შესახებ და თამარის მამიდა მეორე რუსუდანზე, არც ამ ჩანართებში მოიპოვება და მხოლოდ თამარის მეორე ისტორიკოსის თხზულებების სრულს ტექსტშია. თავის დროზე განსვენებული დ. ბაქრაძე ერთი ასეთი ვახუშტის ისტორიაში შეტანილი ცნობის შესახებ რუსუდანზე ამბობდა კიდევ: „მეორე რუსუდან სრულებით არ არის ცნობილი და არა ჩანს, სად ჰყოვა ეს ცნობა ვახუშტში“-ო (იქვე 202, შენ. 1). მაშინ ეს მართლაც გაუგებარი იყო, ეხლა კი ჩვენ დანამდვილებით ვიცით, რომ იგი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებითგან აქვს ბატონიშვილს ვახუშტს ამოღებული. ეს გარემოება სრულს უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ბატონიშვილს ვახუშტს თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულება სრულად და არა ჩანართების სახით უნდა ჰქონოდა. საფიქრებელია, რომ ეს ძეგლი მას ქცის ხელთნაწერში შეტანილი ექმნებოდა. ხოლო რათგან ჩვენმა სახელოვანმა მეცნიერმა ისტორიკოსმა თავისი თხზულება მოსკოვში 1743 წ. დასწერა, ამიტომ ქცის იმის მსგავსი მეორე ხელთნაწერი, რომელიც ეხლა აღმოჩნდა და დღევანდელი ჩემი მოხსენების საგანს შეადგენს, რუსეთშიაც უნდა ყოფილიყო გატანილი და შესაძლებელია სადმე ეხლაც გადარჩენილი იყოს.

ჩვენი ისტორიკოსის ენა ოდნავადაც არ მიაგავს თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ხელოვნურს, რიტორული მჭერმეტყველებითა და ფილოსოფიური სკოლის მიმდევრობით მძიმე ტერმინოლოგიით დატვირთულს ენას. მისი მოთხრობა მკვირცხლად მიმდინარეობს, მსუბუქი, ლამაზი ენით არის გამოთქმული და მკითხველს თავისი ბუნებრივობითა და გულწრფელობით უნებლიეთ ჰხიბლავს. ამ მხრივ იგი ქართველ ისტორიკოსთა საუკეთესო წარმომადგენელთა მაგალითს მისდევს და მათ სკოლასა და ტრადიციებს არ ჰღალატობს. ამიტომ ის დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან უფრო ახლო დგას, ვიდრე თავის თანამედროვე თამარის პირველ ისტორიკოსთან.

[**ცხოვრება მეფეთ-მეფის თამარისი**]

33,2 a დაჯდა მეფედ გიორგი, ძე დემეტრესი, დავითის შვილისა, ქორანიკონსა სამას სამოცდათხუთმეტსა: ამან დაყუნა მორქმისა შინა ყოველნი ჟამნი და დღენი მისნი და იმეფა კეთილითა მეფობითა და მატა ყოველთა საყდართა, მონასტერთა და ებისკოპოსთა [წყალობასა¹]. ამას შვილი არა ესუა და მისთვის მწუხარე იყო უშვილოებისათვის. მერმე ინება ზეგარდამო მოწყალებამან ღთისმან და იწყო მობერვად ნიავმან ამოანმან და იშვა მათგან ქალი, ქმნილ-კეთილი, ყოვლითურთ უნაკლო და შესატყუისი. ამას დაარქუა სახელი თამარ.

33,2 b გი და იქმნა გლოვა და მწუხარება უზომო უფროსლა დასა თუისსა რუსუდანს. ესე იყო სძალ-ყოფილი დიდთა სულტანთა შამირამელთა და დედოფალი ყოვლისა ხუარასნელთა უფლებისა, რომელი სიჭურვიისათვის თუისსადვე მამულად მოყვანებული, დედოფლად დაჯდა ქართველთად უფროსლა დიდებად სახლისა თუისისად და ყოვლისა ამის სამეფოსა. ამას წინაშე იყო თამარ მამინ, ვითარცა თუისსა მამიდასა თანა, დითურთ თუისით, რომელსა რუსუდანვე მოაქუნდა სახელად, რომლისათვის აწ დამაკლებს წინამდებარე ესე მითხრობად, თუ რაოდენ შუენიერება და თავდგმულობა ექმნა ყოველთა პირველ მისსა ყოფილთა დედოფალთა. ვიკადროთ რამე, რამეთუ ოთხმოცისა წელიწდისა დღეთამან შეიყუარა მტკიცედ ქალწულება, სიწმიდე და სიკეთე დიდად სრული.

33,2 a და ჩუენ პირველსავე სიტყუასა წარუძღვეთ. გლოვა იყო ნამდულივე ღირსთა, არამედ არა თავს იდევს წარჩინებულთა სამეფოსათა, მიმხედველთა თამარისთა, განიყარეს გლოვა და დასცეს საყურსა, ვითარცა ოდესმე სოლომონისთვის, და დადგეს სუიანი ტახტი ვახტანგეთი, საყდარი დავითიანი, რომელი პირველ მთავარისა განამზადა მეფეთ-მეფემან საბაოთელიომ სამფლობელოდ ზღუთითი-ზღუამდი და მდინარითგან კიდემდი სოფლისა. აღმართეს სიკატრა დიდებულთა, ძელი ჯუარისა და მისთანა; დროშა დავითისი, არაოდეს მობერილი წინააღმდეგომთაგან ნიავთა. და ყოველთა ერთა ვმა-ქმნილთა აწუიეს თამარს ჳრმალი მამული თანა-საყდრითურთ მამისა მინიჭებულთ.

33,2 b ლიტონადმე მიიღოა დიდმან ამან გონებამან, არა, ნუ იყოფინ. უმშუენოდმე შეიწყნარა იგი გუირგუინმან და მეფობამან. ანუ არა მალნანტ ექმნა ყოველსა თუალსა თუისად? ვინ ძუელი სიტყუა აქა ახლად ვიკვმაროთ «ბრმა-შობილმან ბრმადვე წარვლო» უშხედველომან თამარისმან. ტანსა ზომიერსა გრემანობა თუალთა და დაწუთა სპეტაკთა ზედა ვარდებრივ ფეროვნობა, მორცხუივ ხედვა, ლალი მიმოხედვა, ტკბილი პირი, მხიარული და უღიზლო სიტყუის სი-

2 ძე დავითისი დემეტრეს შვილისა A.—7 დაიწყო A; ამომან A.—8 უნაკლულო A.—11 შამირამეთი A.—13 დაბად A.—18 დღემან A.—20 ლოვა A.—24 საბოეთელიო A.—25 სიკატრა A.—27 ნიეთთა A; ვმა-ქმნილნი A.—29 ლ იტონადმე A.—34 სინარანე A.

¹ ეს სიტყვა ხელნაწერში არ არის და კონტექსტისათვის ჩამატებულია ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ის მიერ .

ნარჩარე და ზრახვისა უჩუქნობა. არა ცუდად დასდვა ღმერთიან მადლად თამარს ესრეთ შემეკულობა, რომლისათვის არა უჯერო მიჩნს თქმად, ვითარმედ პირი ამისი პირველვე იქო დავითის მიერ თქმითა რათა ლიტანიოზობით¹ თაყუანის სცემდენ მეფენი და მთავარნი და მეძღუნებოდენ ნათესაენი.

ესრეთ იდიდა ღთის ყოველთა პირთაგან. იხილეს რა გელისუფალთა² მღვდელთ-მწიქლურათათა მეფე გუთრგუინოსანი და ქება შეასხეს ძალითა საქებელსა ვმითა ოხრისათა და სთქუმცა, თუ ყოველნი ძალნიცა ზეცისანი თანაშემწე არიან სინხარულსა || ქუეყანისათა და ესე უსაკუთრველეს მიჩნს ყოველისა მე, რომელ სხუა მგედარი არაოდეს იხილა მის ჟამისათა მამადებრ მეფედ და ყოველნი ვითარ გამოცდილნი სასოგებითა წინასწრობითა უძლოდა³ ერთი-ერთსა და სინხარულითა საესენი ღთსა ჰმადლობდეს, მეფესა აქებდეს და თავთა ჰნატრიდეს:

დაჯ და ნებითა ღთისათა თამარ მეფედ დასაბამით განთავსელთა ექუსითას [sic] ექუსას ოთხმოცდა ექუსსა, ქრონიკონსა ოთხას და სამასა: შვილი მეფეთ-მეფისა გიორგისი, დიდისა დავითის ძისა, დემეტრეს ძისა, ცოლისაგან ბურდუხან ოესთა მეფისა ასულისა, რომელი ჰმატდა სიკეთესა დედათასა სხუითა ყოველითა, გარნა თამარის დედობითა. სძალი სხუა მისებრი მაშინ არა ეხილვა ქართლისა თემსა და შემდგომითი-შემდგომად აქონ.

ამიგორითგან რა ჯერ აქრს თამარისი თქუმად. გარნა მონაცვალეობა⁴ ღთისა სამეფოსა და ერისათვის, რამეთუ აღიღო გონება მადლად და მდაბლითა სულითა, განიცადა სიდიდე საქმისა, მისდა რწმუნებულისა, მიაყუნა მყუანებელსა თუისსა ხედვა და იწყო განგებად, ვითარ იგი მობერვიდა სული. მიმოიხილა სიმახუილითა ცნობისათა თუისსა გარემო ყოველი⁵ და მყისსა შინა შეემეცნა ხილვითა ოდენ, წრფელთა [და] დრკუთა, გულარძნილთა⁶ და უმანკოთა, ერთ-გულთა და ორგულთა. და სიბრძნითა გონებითა თუისითა პირველად ყოველთა ზედა დასხა წყალობა უხვებით⁷, რათა ჟამთა საქმეთასა ერთნი ერთგულობით მადლიერობდენ, ხოლო მეორენი უსიტყუელ იყუნენ მიგებისათვის სამართლისა.

4 მეფეთა A.—5 სრეთ A.—15 II ძისა] ძისაგან A.—19 არნა A.—20 აღიღონ A.—21 სულითა + და A.—25 გონებითა] განგებითა A.—26 უხვებით < A.—27 მიგებისათვის სამართლისა] უშურველად წყალობათასა (ქცა).

¹ ეს სიტყვა ივ. ჯავახიშვილს ჩაუწერია სტრიქონს ზევით კითხვის ნიშნით; ამ სიტყვის ადგილას ხელნაწერში სწერია «ლიტონებით».

² ამ სიტყვის ადგილას ხელნაწერში იკითხება «ველითა», ხოლო ივ. ჯავახიშვილს ხევიდან დაუწერია: «ველითა-ველისუფალთა».

³ ხელნაწერში ეს სიტყვა ასე სწერია, მაგრამ ივ. ჯავახიშვილს მის ზევით ფანქრით დაუწერია «უძლოდეს».

⁴ ამ სიტყვის ზემოდან ივ. ჯავახიშვილს უწერია; ქცა 405—407—412 (იგულისხმება ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა).

⁵ ამ სიტყვიდან მოყოლებული ვიდრე «ორგულთა-მდე (ჩათვლით) ხელნაწერში არაა და ტექსტში შემოტანილია «ქართლის ცხოვრებიდან» (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 405).

⁶ ეს სიტყვა ხელნაწერში არაა და აქ შემოტანილია «ქართლის ცხოვრებიდან» (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 405).

ხოლო სჯულთათუის სულითა მეორე კოსტანტინე იქმნებოდა და მი-
სებრვე ჰგოროვნებდა დაწყებასა საღმრთოსა საქმეთასა¹, რამეთუ იწყო აღლე-
სვად ორპირ[ი]სა მახუილ[ი]სა მოსასრველად თესლთა ბოროტთა და || ინება,
რათა იქმნას შეყრა და გამოჩრჩევა დიდთა მათ და მსოფლიოთა [კრებათა].

პირველად აღმოუწოდა წმიდით ქალაქით იერუსალიმით ნიკოლოზს გუ-
ლაბერისძესა, რომელსა სიმდაბლისა ძალითა ეჯმნა ქართლისა კათალიკოზო-
ბისაგან. ესე რა მოიყვანა, შემოკრიბნა ყოველნი სამეფოსა თუისისა მღდელთ-
მოდღუარნი, მონაზონნი და მეუღაბნოენი, კაცნი მეცნიერნი სჯულისა საღმრთო-
სანი და მოსწრაფე იყო, რათა მართლ-მადიდებლობასა ზედა [აღმოცენებულნი]²
თესლნი ბოროტნი აღმოეხურნეს სამეფოსაგან თუისისა. რომელი ესე ადრე გა-
ნემარჯუა სასოებისა კეთილისა მქონებელსა.

ხოლო შემო-რა-კრბეს ორისავე სამთავროსა ებისკოპოსნი, რომელთა პი-
რად აქუნდა ზემო მოვსენებული ნიკოლოზ, მსგავსი სეხნისა თუისისა, და ან-
ტონი ქუთათელი საღირის ძე, დიდად განთქმული სათნოებათა შინა და ძლიე-
რი საქმით და || სიტყუით. მიეგებოდა მათ თამარ დიდითა სიმდაბლითა, ვი-
თარცა კაცი და არა მეფე, ვითარ ანგელოზთა და არა კაცთა. შეკრიბნა ყო-
[ვ]ელნი ერთსა სადგურსა და დასხნა საყდრებითა, ხოლო თუით დაჯდა შორის
მათსა მარტოდ და არა მეფობით და ესრეთ ეუბნებოდა: «ჴი წმიდანო მამანო,
თქუენ ღრთისა მიერ განჩინებულ ხართ მოძღურად ჩუენდა და მმართველად
წმიდასა ეკლესიასა და თანა გაც სიტყუის მიცემა სულთათუის ჩუენთა. გამო-
იძიეთ ყოველი კეთილად და დაამტკიცეთ მართალი, ხოლო განჯადეთ გულარ-
ძნილი. იწყეთ ჩემ ზედა, რამეთუ შარაენიდი ესე მეფობისა არს და არა
ღრთისა მბრძოლობისა. ნუ თუალ ახუამთ მთავართა სიმდიდრისათუის, ნუცა
გლახაკთა უღებ-ჰყოფთ სიმცირისათუის. თქუენ სიტყუითა, ხოლო მე საქმით,
თქუენ სწავლით, ხოლო მე განსწავლით, თქუენ წურთით, ხოლო მე განწურ-
თით ზოგად ჰელი მიესკეთ დაცვად სჯულთა საღმრთოთა შეუგინებლად, რა-
თა არა ზოგად ვიზღუიენეთ: თქუენ, ვითარცა მღდელნი, ხოლო მე, ვითარცა
მეფე, თქუენ, ვითარცა მნენი, ხოლო მე, ვითარცა ებგური».

ესმნეს რა სიტყუანი ესე ყოველსა მას კრებულსა მამათასა, მადლობდეს
ღმერთსა და თანად მეფესა ღრთივ-განბრძნობილსა. ჯდა უკუე თამარ მცირედ-
ჟამ შორის მათსა, მერმე მოიღო კურთხევა მათგან და წარვიდა პალატად თუი-
სად.

ხოლო წინამძღუართა კრებისათა ნიკოლოზს და ანტონი, რომელნი³ ვითარ

2 საქმეთასა < A—3 მოსასრველად + უღმრთოთა და (ქ'ცა)—5 პირველთა A; იელუსარე-
მით A.—6 ქათალკოზობისაგან A.—7 თუისსა A.—8 საღმრთოსა A.—28 უგბური A.

¹ ეს სიტყვა ხელნაწერში არაა და ტექსტში შემოტანილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ
„ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჰიჭინაძის გამ. გვ. 406).

² ეს სიტყვა ტექსტში შეტანილია თვით ივ. ჯავახიშვილის მიერ. ამ სიტყვის
ადგილას „ქართლის ცხოვრებაში“ სწერია «შემოთესილნი» (იხ. ზ. ჰიჭინაძის გამ. გვ. 406).

³ ამ სიტყვის შემდეგ სტრიქონის ქვემოთ ივ. ჯავახიშვილს უწერია ორი სიტყვა:
„[იყუნეს? ბრწყინვდიდეს?]. მაგრამ რადგან ეს სიტყვები სავარაუდოა და კონტექსტისათვისაც
მანიცადამინიც არაა საჭირო, ამიტომ ტექსტში არ შეგვაქვს.

პირმეტყუელნი მთიებნი უძლოდეს მომრგვალებასა ცაებრივსა მის ვარსკულავთა
 კრებულსასა, არა ინებეს შორის მათსა ყოფად მაშინდელი იგი ქართლისა კა-
 თალიკოზი, რამეთუ წინაუკმო რამე იწყო წესთაგან ეკლესიისათა და ჭყონდიდელ-
 მაწყურელობა და¹ მწიგნობართ-უხუცესობა მოვევრა²ა უფლისაგან. არამედ
 ვერა განაყენეს, დიდაცათუ ფრიად ილუაწეს, რომელი ადრე თუით განაყენა
 სასჯელმან ღმრთისამან. ხოლო სხუანი ვინმე ებისკოპოსნი შეიცვალნეს [და] მათ
 წილ საღმრთონი კაცნი დასხნეს და სხუანი საეკლესიაონი წესნი განმართნეს
 უღებთა მიერ დაქსნილნი.

ხოლო აღივსებოდა რა კრება, შემოვიდეს ყო[ველნი] სპასალარნი და ერის-
 თაენი სამეფოსანი და მოაქსენეს მამათა, რათა ზოგად ილუაწონ შემოყუანებად
 სიძისა თამარისათუის, რომელი ყვესცა და შემოკრბეს წინაშე რუსუდან დედო-
 ფლისა და განზრახვითა ყოველთათა წარავლინეს კაცი ვინმე რუსთა სამეფოდ
 ქრისტიანობისა და მართლ-მადიდებლობისათუის მათ ნათესავთასა. და ესე ვე-
 რა კეთილად განაგეს, რამეთუ არცა კაცი იგი ღირსი საქმისა წარავლინეს და
 არცა მისსა მეცნიერ იყუნეს, რომელსა იგი მოიყუანებდეს.

შემდგომად ჟამისა მოიწია კაცი იგი || წარვლინებული და მოიყვანა კაცი
 დიდად გუარიანი, უდიდესი ყოველთა მათ მეფეთა მის კერძოსათა და სახითა-
 ცა არა უმარჯუი. რომელიცა იხილეს რა, ყოველთა კაცთა სთნდა, რამეთუ
 არარას მეცნიერ იყუნეს წუეულებისათუის მისისა.

შეკრბეს³ წინაშე რუსუდან დედოფლისა პატრიაქი და დიდებულნი, სპა-
 სკეტნი და ერისთაენი და აცნობეს თამარს და აწუევედეს ქორწინებასა და
 უსწრაფობდეს ამის პირისათუის. არამედ იგი მიუგებდა, ვითარმედ «კაცო, ვი-
 თარ ღირს შეუტყუებელი ესე ქმნად? არა ვიცით კაცისა ამის უცხოსა ქცევა,
 და საქმე, არცა მვედრობისა, არცა ბუნებისა, და არცა ქცევისა. მაცალეთ, ვი-
 დრემდის განიცადოთ ყოველთა სიკეთე, გინა სიდრკუე მისი».

ხოლო იგინი წინააღუდგებოდეს, უშვილოებასა მოაქსენებდეს, სახლისა მისი-
 სასა უნაყოფოებასა დრტუნივიდეს, წინამძღუარსა სპათასა ითხოვდეს, და ყოვე-
 ლითურთ შეაიწრებდეს სულსა მისსა, და ირემსა ემსგავსებოდეს სახისა ოდენ
 მიხედვითა, პილოთაებრ არა განიხილვიდეს მისაყრდნობელსა || და ყოველითურთ
 შეაიწრებდეს სულსა მისსა და ესეოდენ მიძიმესა საქმესა სუბუქად შეებებოდეს.
 რასალა [მრავალსა ვიტყოდით⁴] შემდგომად მრავლისა ცილობისა თუინიერ ნე-
 ბისა მისისა ყვეს ქორწილი და მრავალ-ჟამ იყუნეს განცხრომასა შინა, მსგავს-
 სა საქმისასა.

1 მომრგვალებასა(ა): - ებრისა A.—2 ქათალიკოზი A.—3 იწყო იყო (ქცა).—4 მაწყურელთ
 მწიგნობართ და უხუცესობა A; უფლისაგან] ჟამისაგან A.—6 სასჯელმან] სჯულმან A
 —9 აღესებოდა A.—18 რა<A.—23 ქცევა] ქმნა A.—24 I არცა] არა A.

1 ხელნაწერში სწვრია «მაწყურელთ-უხუცესობა»; რაც შეეხება ორ სიტყვას «და მწიგნო
 ბართ-ს, ისინი ტექსტში შემოტანილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ «ქართლის ცხოვრები-
 დან» (იხ. ხ. ჭიჭინაძის გამ. 407).
 2 «შეკრბეს»-იდან მოყოლებული ვიდრე სიტყვამდე «და აცნობეს» ხელნაწერში არაა და
 ტექსტში შემოტანილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ «ქართლის ცხოვრებიდან» (იხ. ხ. ჭიჭი-
 ნაძის გამ. გვ. 412).
 3 ეს ორი სიტყვა კონტექსტისათვის არის ჩამატებული ივ. ჯავახიშვილის მიერ.

არა¹-მრავალთა დღეთა შემდგომად, მიიღო აღსასრული სიტყუამან თამარისმან და განოაჩნდებოდეს რუსსა სკუითურნი ვითარ ნაღებნი² ბუნებითნი. და სიმორვალეთა შინა საძაგელთა უწესოებად იწყო მრავალთა, რომელთათვის ნამეტნავ არს წერად და [თქუმაღ³], რათა არა სიგრძედ მიიწიოს სიტყუა.

ორისა და ნახევრისა წელთა, ვითარ გურდემლი, მოითმენდა მკნე თამარ უკეთურებათა რუსისათა, გარნა სხუა ვერღარავინ მოითმენდა. და იწყეს ჭრტინვად, არამედ ცილობათა შათთვის პირველთა რცხუნროდა ყოველთა თამარისაგან⁴.

ხოლო ბრძენმან თამარ იძია მრავალი ღონე განკურნებისა მისისა და კუბრძანა სარწმუნოთა მონაზონთა პირითა მრავალ გზის, დაღათუყო[ვ]ლად არა სარგებელ ეყო რუსსა. ამისთვისცა თუით პირის-პირ იწყო მხილებად მისდა, არამედ უფროს განძუნდებოდა რუსი, ვითარცა ღთისაგან საფარველ-მოძურცილი. ვითარ იტყუის წერილი, «გკურნებდით ბაბილონს და არა იკურნებოდა; არა თუ ოდენ არა შეიგონა, არამედ უძუირესთა მიმართ იწყო და შერაცხილნიცა კაცნი უბრალოდ გუემნა და ასოთა აღმოგდებითა ტანჯნა.

შეუძნდა ესე ყოველი თამარსცა და წინაშე ყოველთასა ესრეთ თქუა: დაღათუ საღმრთოსა სჯულისა მიერ სწავლულ ვარ მე «არა განშორებად პირველსა საწოლსა», არამედ, რომელმან არა დაიცივას საწოლი თუისი წმიდად, არა ჯერ არს მის თანა დათმენა, რამეთუ შემავინებელ არს ტაძრისა ღთისა. და მე არა მიძღავს აჩრდილისა მრუდისა ხისასა განმართვად და უბრალოდ || განვიყრი მტუერისცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ». ესე თქუა და აღდგა და დაუტევა იგი. ხოლო რუსუდან დედოფალმან და ყოველთა მთავართა საწყალობელად განაძეს იგი და არა ეგეოდენ უბადრუკი მეფობისაგან დამკობითა, რაოდენ შეუნიერებისაგან თამარისსა დაკლებითა.

კულად იწყეს ურვად ყოველთა, რამეთუ თამარს ხედვიდეს უშვილოდ და მარტოსა მკუიდრად სახლისა თუისისა.

იყო უკუე შვილი ოვსთა მეფისა, გაზრდილი რუსუდან დედოფლისა, ყრმა ფრიად შეუნიერი ასაკითა, ვითარცა შეუნი მფეფთა შვილსა, სხუითა კულა ზრდილობითა კეთილად წურთილი, მკნე და მკნედარი ძლიერი, რაინდობითა უსწორო, მშუილდოსნობითა შემმართებელი, ტანითა ახოვანი და ყოველითურთ სრული სიკეთითა. ამისი ინებეს ჰოველთა შეერთება თამარისი და საქმე ღთსა მიანდგეს. თამარცა მიემორჩილა ნებასა მათსა მეცნიერებისათვის ყრმისა.

2 ნაღებთა A.—10 ყოლად A.—11 პირის პირ] პირის A.—22 რამ რუსუდან (უკანასკნელი სიტყვა მერმე წაშლილია მელნით).

¹ ამ აზნავის წინ ივ. ჯავახიშვილს უწერია: ქცა 417—418 (იგულისხმება ზ. ჰიკინაძის გამოცემა).

² ამ სიტყვის გასწვრივ ამაზე კითხვითი ნიშნით ივ. ჯავახიშვილს უწერია: „ქცავანი, ხენი“.

³ ეს სიტყვა ჩამატებულია ივ. ჯავახიშვილის მიერ, სწერია სტრიჰონის ხეშოთ კითხვის ნიშნით და ჩასმულია კუთხოვან ფრჩხილებში.

⁴ ამის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილს უწერია: «გაგრძელება იხ. ქცა 418—419, 423» (იგულისხმება ზ. ჰიკინაძის გამ.).

არღარა ყოენეს, არამედ შეიყარნეს დიდუბეს და შერთეს დავით თამარს. შე-
 მოვიდეს ტფილისად, დასხდეს ტახტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზე-
 ნი, ორნი განმანათლებლნი. განიხარა დიდითგან მცირედმდე ყოველმან ერმან
 და ნიშანი ცხორებისანი მაშინვე იხილვებოდეს მათ ზედა: იყუნეს ლაშქრობა-
 ნი გამარჯუებულნი ზემოთ და ქუემოთ, და არა სადათ ვინ ჩნდა წინააღმდეგომი. 5

მოკუდა ქართლისა კათალიკოზი, ჰყონდიდელ[ი], მწიგნობართ-უხუცესი,
 ქართველი, მირიანის ძე მიქაელ, რომელსა აქუნდა სამთავისიცა, და არავინ შე-
 წუხნა მისთვის, არცა დიდი, არცა მცირე, რამეთუ ყოველნი სძულობდეს.

მოკუდა ამი[რ]სპასალარი გამრეკელი და ესე ყო[ველთა] იგლო[ვეს].

ამას ეამსა მცირედ რამე აღიძრნეს იმერელ-სუანნი მსგავსად ჩუეულობი- 10
 სა ურჯუტობისა და რუსი მოიყვანეს, რეცა ო კულაღად განსამეფებლად. ეუბნებო-
 დეს მესხთაცა მირთვასა, რომელი ვერა უძღეს, არამედ უფროსლა შეიმტერ-
 ნეს. გააქცივნეს და წავიდეს სირცხულიეულნი, რამეთუ ღთი თამარისთვის მო-
 ურნეობდა.

ხოლო თამარი ევედრებოდა ღთსა და იგონებდა თუ ვის მიანდოს და- 15
 ვით, და სპა თუისი, და განსაგებელი სახლისა თუისისა, რომლისათუისცა არა
 არცხუინა ღთმან, არამედ აღავსო სიბრძნითა და მეცნიერებითა. და მიმოიხილა
 ყოველთა ზედა სამეფოსა თუისისა მთავართა, და განიცადა თუალითა გონები-
 სათა, მიანდო ღთსა საქმე, მოიყვანა ანტონი გლონის თავის-ძე გარეჯით, რო-
 მელ² პირველ ჰყონდიდელ იყო და მიქაელ [ქართლისა¹] კათალიკოზმან მას მი- 20
 სტაცა, მოძმაცვითა ვიეთ[თა]მე მეფისა განმზრახთათა, ესე მოიყვანეს. ნამდული-
 ვე კაცი ღირსი ქებისა, ჰეშმარიტი ქრისტიანე, მართალი, წრფელი, უმანკო,
 სახიერი, მოწყალე ყოველთა, ო ტკბილი, მდაბალი, პატრონისა ერთგული უზო-
 მოდ. ეკლესიათა და მონასტერთათუის რადლა საჯმარ არს თქუმად: თუით წა-
 მებუნ ქმნილნი მისნი ყოველთაგან, ვითარცა მღუიშესა და კლარჯეთს თუით მის 25
 მიერ ქმნილსა მონასტერსა და ყოველთა ადგილთა. ესე დასუეს ვაზირად, მის-
 ცეს ჰყონდიდი, სამთავისი, კისის-ვევი და მწიგნობართ-უხუცესობა, რამეთუ
 მართალსა უკეთუ უბრკუმეს, არავე დაეცეს.

იწყეს განზრახვათა კეთილთა სამეფოსათუის და ერისა უმჯობესთა: მოი- 30
 ყვანეს² სარგის ამი[რ]სპასალარისა მვარგრძელისა ორნი ძენი, ზაქარია და ივა-
 ნე, კაცი ბრძენნი, მკნენი, ბრძოლათა შინა დიდად გამოცდილნი და გუარეუ-
 ლადცა ერთგულნი მეფეთანი, ამისთვის დიდად შეყუარებულნი თუით თამარის
 პაპ[ა]თა და მამათაგანცა. ამით მიხედნა თამარ და ესეცა ღთსა მიანდო და შე-
 იწყალნა. და ზაქარიას უბოძა ამი[რ]სპასალარობა და უმცროსსა დლითა, ივა- 35
 ნეს, მსახურთა-უხუცესობა. ესე კაცი ღირსნი იყუნეს კაცობისანი: დაღაცათუ
 სჯულითა სომეხნი იყუნეს, გარნა ყოვლითურთ მართლ-მადიდებლობისა მოსა-
 ნი. ესე ივანე წერილთა ზედამიწევითა სწავლული იყო, რომლისათუისცა გუ-
 ლისგმა ჰყო სიმრუდე სჯულისა სომეხთასა, ნათელ ილო და იქმნა ჰეშმარიტ
 ქრისტიანე.

18 თუისსა A.—20 კათალიკოზმან A.—21 მოძმაცვით ქეა. ნანდიდევე A.—22 უმანკონი A.

¹ ეს სიტყვა ჩამატებულიან ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ღ ი ს მიერ.

² ეს სიტყვა ზედნაწერში სწერია სხვა ხელითა და სხვა მდლნი.

და შემდგომად ამისა მოიყვანეს ჭიაბერი, კაცი ესეცა მართალი და ერთ-
 გული, და მისცეს მანდატურთ-უხუცესობა. და დლითი-დღე წარმატებოდეს
 საქმენი თამარისნი უმოჯობესად და უკეთესად ბრძნად და მართლად განგებისა-
 თუის.

ამიერითგან გონება უკმს ვრცელი და ენა ბრძნად მეტყუელი¹, რომელ-
 მან შეუძლოს აღწერასა მიცემად წარმართებანი თამარის საქმეთანი, რამეთუ
 ვითარ თმანი თავისანი თუითეულად ვერავინ აღრიცხუნეს, ეგრეთვე ვერცავინ
 ესენი აღწერნეს, და რომელთაცა ოდენ შეუძლოს, საეტუელ მიჩნს მომავალთა-
 გან შემდგომად არა დარწმუნებად. გარნა ლომი ბჰალთაგან საცნაურ არს და
 თამარ საქმეთაგან: ვის უნდეს ცნობად, იხილნეს ქალაქნი, ციხენი და თემნი
 სულტანთა სასხდომნი, მისგან ახმულნი, მზღუარნი, რომელნი მას დახუდეს მას
 გარეთ მისსა სამეფოსა, ორად განფართოებულნი, და ამისგან ცნას მეძიებელ-
 მან საქმეთამან. მერმე ცნას ერავამდის ქუემოთ მისგან დადებული ხარაჯა და
 ბაღდადის კერძ მარღამდის. და თუით იგი ხალიფა შეშინებული და მოაჯე კმა
 არს ქუე-ჯდომით მოქმედისაგან.

ითქუმოდენ წერილისა: «მოაკლდენ ძალი ბაბილოვნისა და აღაშენა მთა
 ემორისა, განქარდა კუამლი სუბაკთა და განძლიერდეს ბჰენი სილიმისანი».

ესევეითართა წყალობათა შინა ღთისთა იშუებდა ერი ქრისტიანეთა, გარ-
 ნა წუხდეს და იურვოდეს უნაყოფოებისათუის თამარისსა. არამედ ღთმან, რო-
 მელმან მოხედნა პირველ მანოეს || და აბრა[ჰ]ამს, და მღედართაცა ანნას, და
 ელისაბედს, არა ყოვნა არცა აქა, რამეთუ შემდგომად მცირედისა ჟამისა და-
 ორსულდა თამარ და ცნეს ყოველთა, იწყეს ლიტანიობითა ღთის ვედრება-
 თა, მარხვითა, ლოცვითა და ცრენლითა, რათა მისცეს ღთმან შვილი წული,
 რომელი ესე იქმნაცა და შვა შვილი ყოვლითურთ მსგავსი პაპისა. და დაარქუეს
 სახელი გიორგი, და განიხარეს ყოველთა სიხარულითა მიუთხრობელითა.

და შემდგომად წელიწდისა კუალად დაორსულდა და შვა ასული, თუისი
 შემსგავსებული, რუსუდან, რომლისათუის კუალად უფროსი სიხარული შეიქმნა
 ყოველთა ზედა.

და უმეტეს გარდაემატა ბედნიერობით ქუეყანა ყოველითა კეთილითა და
 განმარჯუებითა ლაშქართათა. იწყეს ყოველგნით რბევად სპარსეთისა და იქმ-
 ნებოდეს განმარჯუებანი საკუირველნი: ციხეთა მქონებელნი ბრძანებითა ოდენ
 დასკლიდეს; ტყუისა და ალაფისაგან აღივსო ყოველი კაცი. ხოლო დაშთომილ-
 ნი მათნი, ვითარცა მელნი იმაღვოდეს, და ვითარცა მთხუნველნი ძურებოდეს
 მიწათა შინა.

შეიწრდეს ყოვლით კერძონი სპარსნი და უღონოებამან მოიკუნა და მხო-
 ლოდ ერთილა სასოება ცხოვრებისა მოიპოეს; ესე იგი არს სიკუდილითა ესნა
 თავისა. ამისთუისცა შეკრბეს ყოვლით კერძო შეთქმულებითა, შეიღებნეს სამო-
 სელნი და პირნი, და მივიდეს წინაშე ხალიფასსა, აუწყეს თუისი ქირი და აწუ-
 ვედეს, რათა უბრძანოს ყოველსა სპარსეთსა შეწვენად მათდა. რომელი ესე ყო-
 ცა ხალიფა: განახუნა ძუელნი საგანძურნი და იდუმალ წარავლინა კაცი ყო-

¹ სიტყვები „გონება—მეტყუელი“ ხელნაწერში არ არის (ამის ნაცვლად იქ მხოლოდ ორი სიტყვაა „განგება ღირს“) და აქ შემოტანილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ხ. კვიციანიძის გამ. 422).

ველსა შინა სპარსეთსა, მისცა ოქრო აურაცხელი, რათა შეკრიბონ ყოვლით კრძო ლაშქარი ურიცხუი. და მისცა ბრძანება, რათა, რომლისაცა სამთავროსაგან სპარსთასა არა წამოვიდნენ, თუით მათ ზედა მისლვითა იავარ ყუნენ. ესე ესრეთ-ცა იქმნა: იწყეს ამოღმართ რომ-გუიროს და ინდოეთისა და ქუემოთ სამარყანამდი და დარუბანდამდი. შეკრბა ესეოდენი, ვიდრემდის არცა რიცხუი იცოდეს და ვერცა ერთსა თემსა დაეტეოდეს. შეკრბეს ადარბადაგანს და მაშინლა გამეღავენეს წაქიდება თუისი.

ესმა ესე ყოველი თამარს და მოუწოდა ყოველთა ვაზირთა თუისთა და შეიქმნა გამორჩევა. უბრძანა ჰყონდიდელსა ანტონის არა ავითა გულითა, არცა დედაკაცურითა სიტყუითა, არამედ ესრეთ: «ისწრაფეთ დაწერად და მიმოდადევით ბრძანება, რათა მსწრაფლ შემოკრბეს მკედრობა და კუალად მიუბცენით ყოველთა ეკლესიათა და მონასტერთა, რათა დაუცადებელნი ლამის-თევანი და ლიტანიობანი აღესრულებოდინან ყოველსა ადგილსა, და წარვზავნეთ ფრიადი საფასე და საკმარი გლახაკათუთის, რათა მოიცალონ ლოცვად და მოწყალე ყონ ღთი, ნუ სადა თქუან წარმართთა «სადა არს ღთი იგი მათი».

ესე უბრძანა და ბრძანება საქმე იყო. და ათსა შინა დღესა, ვითარცა გროი შავარდენთა, მოფრინდა ყოველი მკედარი, ყოვლით კრძო, საესენი სიხარულითა, რომელნი ძალით იპყრობოდეს თავთა შინა [თუისთა]. შეკრბეს სომხითს შინა. და მივიდა თამარ, იხილნა. დაყუნეს მცირედნი დღენი მათცა ლოცვისათუის. მერმე რქუა მათ: «ძმანო ჩემნო, ყოვლად ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქუენნი სიმრავლისა მათისათუის და სიმცირისა თქუენისა, რამეთუ ღთი ჩუენ თანა არს. გასმია გედონისათუის სამასნი და სიმრავლე ურიცხუი მადიამელთა მათ მიერ მოწყუედილი, კუალად ასურასტანელთა ბანაკი ლოცვითა ეხეკიელისითა წამსა შინა ანგელოზისა მიერ დაცემულნი? მხოლოდ ღთსა ოდენ მიენდევნით და გულნი თქუენნი სიმართლით იპყრენით წინაშე მისსა და სასოება ყოველი ჯუბრისა მიმართ ქრისტესისა იყავნ. შეისწრაფეთ ქუეყანად მათდა შეწყვნითა ყოვლად წმიდისა ღთის-მშობლისათა და ძალითა უძლეველთა ჯუარისათა წარემართენით».

ულოცა მათ და შეავდერნა ღთსა, წარუძღუნა ძელი ცხორებისა და თანა წარატანა ანტონი ჰყონდიდელი.

ხოლო თუით წარიკანდა სამოსელნი ფერკთანი და ფერკვიე შიშულითა ფერკითა მიიწია ტამარსა ღთის-მშობელისასა მეტებითა და წინაშე ხატსა მის წმიდისა მდებარე არა დასცხრებოდა ცრემლითა ვედრებად, ვიდრემდის სრულ ყო ღთმან სათხოელი მისი. რამეთუ შემდგომად მცირედთა დღეთა მოიწია სარგის მკარგრძელი თმოგუელი და მოართუა სახარება ლაშქართა გამარჯუებისა და ყოვლითუქრთ უნაკლულოება მკედრებისა.

არამედ აწ ჯერ არს მოკსენებად, თუ ვითარი შეწყვნა მოიღეს თამარის ცრემლთაგან სპათა ჩუენთა. შევიდეს უკუე ქუეყანად მათდა, და იხილნეს განძან

5 და > A, ესეოდენ A.—6 არდაბადაგანს A.—26 მათდა] მათად A.

1 ეს სიტყვა კითხვითი ნიშნით სტრიქონზემოთ სწყრია და, როგორც ჩანს, ივ. ჯავახიშვილის მიერაა ჩამატებული (არც ზელნაწერშია და არც ქა-ში).

და შამქორს საშუალ მდგომნი, რომელნი სიმრავლითა უმეტეს იყუნეს რიცხუსა, ვითარცა მკალნი.

მეის გარდავიდეს¹ ცხენთაგან ყოველნი, თაყუანის სცეს ღმრთისა და წმიდასა ჯუარსა ევედრნეს ცრემლითა და, ვითარ არწივთა, მიმართეს და, ვითარ ვეფხნი ეკუთვნეს. და პირველსავე წყობასა ათკეცი რაზმი მათი დაწნეს და შესდგეს მახუილი მათი და ძალი ღმრთისა და, ვითარცა თავუთა, მოსრვიდეს და, ვითარცა ქათამთა იპყრობდეს დიდთა მათ ამირათა მათთა ბლდადელთა და მუსულელთა, ავრიელთა და ერაყელთა და ადარბადაგანელთა და ერანელთა და სხუათა მრავალთა ადგილთასა, რომელნი ნიჯ[ა]დად || ჰყვეს, ვითარ ვთქუა ინდოეთიდან მზარეულნი. წუერთა ზიდვით მოიყვანებდეს წინაშე დავით მეფისა. და იხილვებოდა დიდი, საკუირველი და გარდამატებული შეწევნა ღმრთისა, რამეთუ თუით მოიღებდეს საქონელთა მათთა და თუით მოასხმიდეს აქლემთა და ჯორთა-კიდებულთა, და თუით იყუნეს მსახურ იავარისა მათისა და ნატყუნავისა.

ხოლო ათაბაგმან ბუბაქარ აქო თუისი ონე და ღონიერება, რამეთუ მიწევნულმან ჳნარცუსა სადმე მცირესა მიწასა შინა დაფლა თავი თუისი.

ესრეთ მოწყალებათაგან ღმრთისათა აღვსებულნი მიიწიენეს განძად, და გამოეგებნეს მოქალაქენი, თავთა თუისთა მშუიღობა ითხოეს და ქალაქი ნებსით შესწირეს. შეიყვანეს დავით დარბაზსა შინა, ტახტსა სასულტანოსა ზედა დასუეს, თანჯანობათსა სასულტანოსა უკრეს და ღორის ჳორცითა დიდად ძალი პურობა გარდაიწადეს. || ყოველთა მის წინაშე განძელთა დიდი ძღუენი და ხარაჯა შესწირეს, გავსნეს საჭურჭლენი მათნი და მრავალი ტურფა ფილ-ჯამი და ფეშუნეზი სხუისა თანა განძისა მრავლისა წარმოიღეს. და გარეგან ქალაქისა დაიბნაკეს მცირედთა დღეთა, რამეთუ ეძიებდეს ათაბაგსა და ვერა პოეს. ეგრეთვე შამქორელთა ითხოეს მშუიღობა და მონება.

აქა ვერა კეთილად განავგეს ჳაქარია და ივანე და ესე ოდენ იქმნა დაკლება ამას განმარჯუებასა შინა. იყო ვინმე კაცი სპარსი, შარვანშათსიძე, სახელით მირმირან. ესე შემოხუეწით იყო წინაშე თამარისსა სათხოელისა რომლისათუისმე და მაშინ დავითს წინაშე სამსახურად; ამან მირმირან გამოითხოა განძა ცნობადმდე თამარისსა და მისცეს შესანახავად.

რაჟამს ბუბაქარ ცნა ჩუენთა ლაშქართა შინა მოსულა, გამოჩნდა და განძელთა ქალაქი მასვე მისცეს, თუცა მირმირან || შიშითა ცოცხალი გამოუშუეს, ვითარცა ვთქუ².

მცირენი რა დღენი გარდავდეს, წარმოემართნეს ლაშქარნი დიდად მოხარულნი ულიმპიანსა ამას ზედა ძღვეასა, ფრიად უალრესსა საქებელისა მისგან ძღვეისა, რომელი იყო ალექსანდროს დარიოსს ზედა.

ვითარცა მიეახლნეს, მოეგებოდა მათ თამარცა, რამეთუ მისრულ იყო სარ-

7 ქცა: მესულელითა.—9 ქცა: ვთქუ.—10 უფერითა ზიდვით A.—20 მის] მას A.—26 ყო; შარვანშეთ.—34 ულიმპიანს A, ქცა: ულუმპიანსა.—35 ალექსანდროს+და A.

¹ ამ სიტყვის ჳემოთ კითხვის ნიშნით (ალბათ სავარაუდოდ) იგ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს ფანჭრით უწერია: „გარდავიდეს“.

² ამ სიტყვის შემდეგ იგ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია: „გაგრძელება იხ. ქცა 449“ (=ხ. ჳიჭინაძის გამ.).

გის თმოგუელი მახარობელად¹. იხარებდა და მადლობდა ღმერთსა, მოიკითხვიდა თუითეულსა, ვითარცა შეილთა. და იშუებდეს იგინი ხილვითა მისითა.

აღივსნეს ყოველნი ველნი გარემო ტფილისისა და ვერღარა იტყედა კაცსა, ცხენსა, ჯორსა და აქლემსა. და ესეოდენ მოსაწყინელიცა იყო სიმრავლე იგი ტყუთა, ვიდრემდის შეიყვანიან ქალაქად და ერთად კუტლად ფუკისად 5 გაყიდიან; და ამისი მოწამე თუით იგი ღმერთი უტყუელი არს, და რათა არა ტყუილი ვისმე და ზღაპარი გიჩნდეს თქმულნი ესე მომავალთა || უამთა.

ნამდულივე ერმიონთასა უსახელოვანოესთა მათ კაცთა, ზაქარია და ივანე, აღივსნენ ფანჯიაკი სამეფოდ და განაწყვეს ველსა დიდუბისასა ავჭალამდე აქლემი ყუალა ტუირთითა, ცხენი ყუალა შეკაზმული. ეგრეთვე ყოველნი იგი ამირანი 10 თუის-თუისითა დროშითა: პირველად ხალიფას დროშა, მერმე ათაბაგისა, შემდგომი—შემდგომად. გააწყუეს კარითგან ქალაქისათა წვევამდე გლდანისა ტყუე ყოველი. განიყვანეს თამარ, და შესწირეს, და ათაყუანეს ყოველნი იგი თავნი სპარსეთისანი. მერმე თუითცა თაყუანის სცეს და მიულოცეს ბედნიერი მეფობა ღმერთისა მიერი. 15

ამისსა შემდგომად შევიდეს ქალაქად და თუითეულმან იწყო ძღუენთა მოღებად: ოქროსა, და სამკაულისა, და ქურქელთა მისთა, თუალთა პატიოსანთა, და მარგალიტთა უსასყიდლოთა, ჯაჭუთა, მუზარადთა, ჳრმალთა ამათ გამოცდილთა, ნაქსოვთა ფერად-ფერადთა ოქრო-ქსოვილთა || და შესამოსელთა მრავალ-სასყიდლოანთა, ცხენთა და ჯორთა, მანიაკთა ოქროსათა თუალიან-მარგალიტიანთა, სულნელთა მრავალ-ფერთა და აღვისა ხეთა სპილენძებითა ტუირთულად. იწყეთ ანაკოფის ციხით ვიდრე ციხედმდე გულისტანისა. სეფენი აზნაურთანი აღივსნეს ტყუითა რჩეულითა და ყოველნი საგანძურნი ოქროთა, ვითარცა მიწათა, და ინდოურითა ქვითა, და პატიოსანთა მარგალიტთა მიერ ურიცხვთა. 20

გარნა ამას ყოველსა ზედა აღზუავენა გული თამარისი, განლაღნა ერთგზისცა წარბთა აღებითა, არა, ნუ იყოფნი! არამედ უფროსად დამდაბლდებოდა წინაშე ღმერთისა მმადლობელი და მოქენე მისგან წყალობისა. აღავსებდა ჳელსა მოქენეთასა და წიაღებსა გლახაკთასა, განამდიდრებდა სამზრუნველოთა ეკლესიათა, ქურივთა და ობოლთა, და დავრდომილთა, ზოგად ყოველთა ზედა. 30 ღმერთისა ჳელობად || მიუზყრობდა მასვე ძღუნად, რომელმან არწმუნა განგებად, და მასვე მიუზღვიდა, რომელი მისცემდა მდიდართაგან და მოუკლებელთა წიაღთა. ძუელთა აუმსგავსოებდა თუისთა საქმეთა ზედა, ახალთა წარვდებოდა, ვითარცა უახლესთა მოქმედი, ვინა ზემოვე ვთქუა, არამედ ჩუენ ვიტყოდეთ წერილისასა: «იყო სიმტკიცე ქუეყანასა ჩუენსა და მშუილობა თავსა მათასა». 35

არა ოდენ ქუეყანა იავარსა განადიდებდა თამარ, არამედ სარწმუნოება განმტკიცნებოდა, წმიდანი ეკლესიანი შეიმკობოდეს მრავალ-ფერთა მიერ სამკაულთა, ლოცვანი და ღამის-თევანი განმრავლდებოდეს, უფროსდა თუით პალატ-

1 მახარობელად მახლობელად A.—8 ამდულივე A, კვ: ნანდილვე.—9 კვ: ფანჯიაკი; ავჭალამდ A.—12 გლდანისა A.—20 მანიაკითა A.—27 წარბსა A.—29 გლახათასა A.—32 რომელნი A.

¹ ეს სიტყვა შემოტანილია ტექსტში ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. კიკინაძის გამ. 448).

სა შინა წმიდათა საიდუმლოთა სრულ-ყოფანი მიმდემნი. და რასა მრავალსა ვი-
ტყოდი, წყალობა ღ'თისა განმრავლდებოდა და ყოველი სიბოროტე ეშმაკისა
მოუძღურდებოდა.

ყოველნი ო თუის-თუის ილუწიდეს, რათამცა თამარ მოიმაძღვრეს და ვინა-
ცა გამოაჩინეს საქმეთა შინა საქებელთა. მონაპირენი, რომელნი იყუნეს, დამე- 5
თა დღეთავე ზედა დართვიდეს შესუსუნებელად და, რომელნი შიგნით იყუნეს,
იგინი სანაპიროთა იაჯდეს. და ესევეთარმან გულს-მოდგინებამან და მოსწრა-
ფებამან ყოველთამან ესევეთართა მია[ლ]წია სამეფო, რამეთუ პირველ ქუემოთი
სანაპიროი ვაგი იყო, რომელნი ჰქონდა ზაქარიას მხარგრძელსავე, ვარამის მა-
მასა, და ესენი მუნ მონაპირობდეს, კაცნი მკენენი, ბრძოლასა შინა მრავალ-გზის 10
გამოცდილნი და განმარჯუებულნი, და შიშითა ღ'თისათა და პატრონისა ერთ-
გულობითა დიდად საქებელნი.

ამოღმართ ძორაკერტი იყო და ტაშირი, სადათ ზაქარია და ივანე დაი-
წყეს პირველად ბრძოლა ლომურად ზემოთ, და ქუემოთ, და ყოველსა ადგილსა.
და ზემოთ ჯავახეთი, სადა სარგის მკარგდელივე თმოგუელი და შალვა 15
თორელი მონაპირობდეს.

ზედათ არტანი, სადა მესხნი მონაპირობდეს, რომელთა შორის იყო ყუარ-
ყუარა, სამცხისა სპასალარი, ჯაყელი, კაცი დიდად გამარჯუებული და ერთ-
გული მეფეთა.

შავშეთით სპერით კერძო ფანასკერტი იყო. ამის შავშეთისა ლადოთა ში- 20
ნა გამოჩნდა ვინმე კაცი ასპანის-ძე, გუარითა არა უაზნო და ქცევითა და არ-
ცა დმერთო უზედო. ამას ზაქარია ერქუა სახელი. არცა სახელსა არცხუინა,
არცა პატრონისა წყალობა აუქმა თუისსა ზედა, გარნა საქებელთა ზედა შერ-
თო თავი. მარტოდ იქმოდა მრავალთა და დიდთა საქმეთა: აილო ბანა, ხახული
და სხუანი მრავალნი სახელოვანნი, ციხენი და ადგილნი. 25

ქუემოთ, ნაპირის კერძ, გრიგოლის-ძენი, და უფროსლა ტბელი, და მავატ-
ლის-ძენი მონაპირობდეს, რომელთა შიშითა განძას და ბარქდავს ყრმა მცირე
ვერ აუტირდებოდა დედასა, და ვერცა თურქნი იორის პირსა და მტკურის
პირსა საძოვარსა აწყენდეს.

ესე ყოველი რა გესმოდის, ნუ ვინ ესრეთ ჰგონებთ, თუმცა თუინიერ თა- 30
მარისსა რამე ქმნილ იყო ვისგანცა, არამედ ესრეთ განიგონე: მონაპირეთა მო-
ნახიან საქმე, ანუ ციხე ასაღებელი, ანუ თურქმანი შემოდგომილი, ანუ ქალაქი
განსატხებელი, ანუ ქუეყანა მოსარბეველი, მოაქსენიან თამარს და მან ვასინჯის
საქმე იგი და გამოიკითხის. უკეთუ ღირს იყვის შეყარასა ლაშქართასა, უბრძა-
ნის ზაქარიას და ივანეს და შეყარნიან ლაშქარნი, თუით დავით მეფე წავიდის 35
და არა სადათ შემოქცეული ცულად. უკეთუ უმცირესი რამე იყვის, მყის შესხ-
ნის დარბაზისერნი თუისნი და, ვითარ შავარდენთა, მოისაქმიან. თუ თუით
იყვის ანუ მიწდორით ნადირობასა შინა, ანუ შინა მყოფსა და ესმის რამე და
შესხნის მკუნ ღირსნი მისნი. ვითარ არწივთა კაკაბნი, ეგრეთ დანაბნიან ყოველ-
ნი წინააღმდეგონი.

არცა თუით უქმობდა და არცა თუისთა ყმათა აუქმებდა, ვითარ იგი იტყუის ვინმე ჟამთა-აღმწერელი აღეკსანდრესთუის: და ამან სარწმუნო ყოს სიტყუა ესე, რამეთუ დიდად სახელ-განთქმულისა ქალაქისა ტფილისისა შემოსავალი წელიწადისა მასვე და ერთსა წელიწადსა არა ეყვის გასაცემრად მახარობელთა ზედა. მრავალ-გზის ერთსა და მასვე დღესა სამნი და ოთხნი მოვიდინან მახარობელად. და, თუ ვითარ, ისმინე: ქმნიან რამე ერთი საქმე და წარმოავლიანიან ამბავი გამარჯუებისა და მას დღე მას არა დასჯერდიან და კუალად სხუა რამე წარუმართის ღმერთმან და სხუაცა მახარობელი წარმოგზავნიან. და სხუანი ესევეთარნი აურაცხელნი არიან, რამეთუ ზემონი სხუათა იქმოდინან, ხოლო ქუემონი სხუათა და ერთსა შინა დღესა მოიწიის მრავალი ამბავი და მახარობელი, რომელთა ნამეტნავ არს და შეუძლებელ არს აღწერა, ესე ღმერთმან უწყის თუით.

ამას ყოველსა დაუშრომელად რა მოქმედებდა, არა თუისისა ქონებისა გოქენე იყო და არცა სამეფოდ იმჭირვიდა ესეოდენთა ქალაქთა და ციხეთა, არამედ თუით მათვე მისცემდა, რომელთა აუცალოვებდა, თუისთა ლაშქართა, ვითარ წამებს დიდი და სახელ-განთქმული სახლი სომეხთა მეფეთა ანისი, რომელი წარულო სპარსთა შანშაობისა თანა მრავალჯამ მათგან ქონებული, ხოლო სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი. და ამათ ორთა პირთათუის იქმოდა: პირველად, რათა მარადის გული უთქუმიდეს და შური აიღონ ერთმანერთისა წარმართთა შეძინებისათუის თუისისა, და მეორედ, რათა მოუკუთეთოს ყოველი მიზეზი, რომელი დაჰსნის ერთგულობასა.

და კუალად ამისთუის არა უდებებდა, ორათა არა მოცილითა განსუენება[დ] სიჩუენედ განსცენ თავი და სხუათა განზრახვათა დამოციდენენ, ვითარცა სიმდიდრით ალაღებულთა, ანუ ერთი-ერთისა მტერობად მოიცილიდეს და ბრძოლად, ვითარ ყუესცა ვიეთმე დაწყებადსავე ამისსა მეფობისასა მისვე დრკუსა ძირისა ნაყოფთა ლიპარიტეთთა, შვილთა კახაბერთა, რამეთუ იწყეს ძმაცუად და ბრძოლად მახლობელთა თუისთა, რომელთა არცა მხილებულთა შეიგონეს, არცა წყალობათაგან თამარისთა შეიკდიმეს, არამედ ძუელად მათთუის დაწერილი კუალად განახლდეს და კუდსა ძაღლისასა, გინა კუთხსა ფლასისასა ემსგავსებოდეს, და ქმნესცა დიდი ბოროტი: და ორნი ძმანი ანტონი ჭყონდიდელისანი დაჯოცნეს და ამით შეაწუხეს მართალი იგი და განარისხეს თავთა თუისთა ზედა ღმითი. და თამარ, რამეთუ ჭალასა მდგომმან, მოუწოდა ხუთთავე და სიბრძნითა თუისითა შეიპყრნა და თუითო თუითოსა ციხესა შესუა, რათამცა განიწუართნეს. არამედ ივინი იგივე იყუნეს, ამისთუის ექსორია ყუნა მაკედონიას საბერძნეთისასა და მუნ მოსწყდეს ყვიჩაყთა მიერ კარგნი ჭაბუკნი ბრძოლასა შინა, ვითარცა გუენსა.

ამისთუის არავის მისცემდა მოცალეობასა: ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, ახარებდის და საბოძვართა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუსუენებდის, ანუ თუით წარუძღუს, იორის პირი და მტკურის პირი მოინადირის. მერმე დასოს შემოდგის და მუნ იხარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამძიმის კარავი. მუნით სომხითს შემოვიდინან, ნადირობდიან ამოთა თამაშითა. და ამას შინა თუ

რამე სადით ესმის, ანუ ნახიან, ყოველად არა მომედგარდებოდეს განსუენებისა ძილითა, არცა რას დააცადებდეს, რომელიცა რა წინააღმდეგომი ცნიან სამეფოსა და თამარისი:

აივსებოდა ნილოსი და იე¹ფობდა ეგვიპტე. მოაკლდებოდა ისმაელს, განიქიტნებოდა აგარ, იკურთხეოდა ისაკ. ესე სხვამან ვინმე სხვისათუის თქუა, და მე აქა ამისთჳს წინასიტყვა ვყოფ. რ² მ[ო]აკლდებოდა ძალსა მოჰმადიანთასა, და მცემელიცა ებანსა. რ³ ქრისტიანეთა ორლანონი ვმოვანობდეს კიდით კიდედმდე, დაშრტა სასოება მუსურმანთა, და ყოვლითურთ უღონონი ღონე ყოფდეს, რათა წყალობად მოიზიდონ წყალობის-მოყუარე თამარ: ამისთჳს კ⁴ წარვიდეს ხალიფასა, არლარა პირველებრ, ა⁵დ ფ⁶დ შეცვალებით, და შესახვეწელთა სიტყუათა მოახსენებდეს, რათა ევედროს თამარს აღებად ხარკისა ოდენ, მახვილი მსრველი დააყენონ და ჯაჭვი შემკურელი. რომელი—ესე ყო ხალიფამან, და წარმოავლინა მოციქული ორ-გზის ამის პირისათჳს, და დიდნი და მრავალ-ფერნი სამეფონი ძლუნენი უცხონი წარმოგზავნნა, და დიდითა სიმდაბლითა შემოეხუეწა თამარს, რათა აღილოს ხარკი და დააცადოს რბევა. ისმინა თამარ ამისი ვედრება, და ესრეთ მისცა პასუხი: «აღმისრულდებიეს თხოვა შენი, და, რომელთაცა ინებონ მშვიდობა || თავთა თჳსთა და მოიღონ ხარკი წინაშე ჩემსა, ამათდა მიმინიჭებიეს მეცა ცხოვრება, ვედრებისათჳს შენისა». რომელი ესე ესრეთ იქმნა.

ესე რა ელმოდა საბერძნეთის სულტანსა ჩარასლანის ძესა, ნუქარდინს... ესე იჩემებდა ზაკთ სიყუარულსა, და გზავნიდა მოციქულთა მშვიდობისათჳს მრავალ-ჯამ, და ძლუნთა მუნეირთა მრავალთა, ეგრეთვე თამარ ყოფდა ნაცვალ სახედ მოციქულთა წარავლენდა ძლუნითა.

გარნა იგი ზაკუსა [ქ]ფარვიდა, და ფიცთა მიერ განმსტრობად მოსწრაფე იყო ამის სამეფოსა... განახუნა პაპა-მამური საუნჯენი და გამოყარნა ოქრო[ნი] აურაცხელნი, და წარგზავნიდა ოქროთა შეკრებისათჳს მკედრობისა || და ამცნებდა, რათა ორსა კეცსა მისცემდენ გაჩენილისასა. და წარავლინა ყოველთა საზღუართა თჳსთა, და იწყო მესობოტამ[ია]ს და კალონეროთ, გალატიას, ლანგრას, ანკუირიას, ისავრიას, კაბადუციას, დიდსა სონხითს, ბითუნიას, და საზღვართ[ა] ფებლალონისათა, და არა დაუტევა თუნიერ დედაკაცისა სოფელთა შინა მათთა, ა⁷დ ყოველნი აამკედრნა.

ხოლო თვთ ამოისწრაფა და მიიწია უჯად სახელდებულთა მათ თურქთა თანა, რომელ არიან მუნე[ნი] ბრძოლასა შინა და არიან სიმრავლითა ე⁸ა მკალნი, გინა ჯინუელნი. ამათ მისცნა ოქრო[ნი] მრავალნი, და კ⁹დ ნიჭნი დიდნი ესეოდენ, ვიდრე ასი ათასი მკედარი შეკაზმული გამოიყუნა მათგან.

და კ¹⁰დ მიირთნა თუნიერ ნებისა მათისა, შიშოთ, ეხინკელნი, ხალფერდელნი და კარნუ-ქალაქელნი. საღდუხის ძე, რომელსა, ნაცვლად მსახურებისა, მიუღლო კარნუ-ქალაქი, და თჳსი ძმა დასვა მუნ.

¹ ამ ორ ასოზე წყდება თხზულება და შემდეგ ივ. ჯავახიშვილს უწერია: «გაგრძელება იხ. ქცა 463» (=ზ. ჭიჭინაძის გამ.).

² „B“ ლიტერით აღნიშნული გვაქვს კალაშვილისეული ნუსხის ახალი ნაწილი (გადაწერილი თვით კალაშვილის ხელით 1731 წ.), რომლის მიხედვითაც აღდგენილი აქვს ივ. ჯავახიშვილს ბასილი ეზოს-მოძღვრის თხზულების II ნაწილი. (იხ. Q/207, გვ. 273 v).

ვითარცა იტყვიან გძღარბისათჳს ჳმელისასა, ჳვილ-მრავალ არს ცხოველი ესე და, რაჟამს იხილნეს ნაშობნი თჳსნი მრავალად, გამოვალს ბუდით თჳსით მართულებით და განაწყობს და გოდლოის მათ ჳედა; || ხ' ეგრეთვე ყო ნუქარდინცა: იხილნა რა ფრიადი იგი სიმრავლე ჳეკრებულად, რომელი ჳეშთა იყო რიცხვისა, აღზუაუნა გულითა, მსგავსად სენაქერემისა, და ამალღდა ღ'ისა ჳე- 5 და, და არა ჳეიშინა პირველთა მათ მზაკუვართა ფიცთაგან და სიყუარულისა აღთქემათა, არამედ ფრიად წინა-ჳუკუმო განმზაღდა თავი თჳსი და მოიწია ქალაქად სევასტიად, და იწყო მუნ განმზაღებად საომართა მანქანათა. მაშინ წარმოავლინა მოციქული წინაშე თამარისა ესევეთართა წიგნითა:

«მე ნუქარდინ, სულტანი ყოვლისა ცასა-ქუეშისა, უმაღლესი, მიმსგავსებუ- 10 ლი ძლიერებასა ანგელოზთასა, თანამდგომი ღ'თისა, მოვლინებული დიდისა მოჰმედისაგან, მოგიმცნობ მეფესა ქართუელთასა თამარს. ჳენ გიბრძანებია ქართუელთად აღებად ჳრმალთა, და ღ'თისაგან საყუარელისა ისლემთა ერისა დაჯოცად და ქდ ნათესავსა ჳედა თავისუფალსა დადებად ხარკი ყმებური. და აწ მე მოვალ, რათა უსაჯო სამართალი სახლსა სპარსთასა || და განგწუართო ჳენ და 15 ერი ეგე ჳენი, არაოდეს კადრებად აღებად ჳრმლისა, რომელი ღ'თსა ჩუენდა უბოძებია. ხოლო ცხოვნებით იგი ოდენ ვაცხოვნო, რომელმან უწინარეს მოსლვისა ჩემისა თაყუანის მცეს წინაშე კარვისა ჩემისა და აღიაროს ქადაგება მოჰამად მოციქულისა, და უარ ყოს სჯული ჳენი და ჳელითა თჳსითა იწყოს წინაშე ჩემსა ლეწად ჳვარისა, რომელისა მიმართ დაგიცო ცული სასოებად და აწ 20 მოელოდი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი ჳეამთხვიე სპარსთა...»

წიგნი ვა მიართვეს და იხილა თამარ, ყოვლად არაჲ აჩქარდა, ად სხუა ეხეკია იქმნებოდა სიმდაბლითა, და განმარტა წიგნი იგი წინაშე ღ'თისა, სულთ ითქუნა სიღრმით გულისაჲთ და ცხელთა ცრემლთა დამოღინებითა, და ღ'თისა მიმართ სასოებისა დამდებელმან მერმე მოუწოდა, მაშინ რომელნიცა დახე- 25 დეს, და ეზრახა მათ ამის პირისათჳს, არცა ჩუენად, არცა მდედრად, არცა განუბრძნობელად...

და ბრძანება და წიგნები ქროდა მალე-მსრბოლთა. და ცოტა დღეთა შინა ჳემოკრბეს, ვა ვეფხნი სიკისკისით და ვა ლომნი გულითა. ქრისტესა ღ'თსა ესვიდეს და არღა რა ყოვნეს, ად მსწრაფლ მიმართეს ტაძარსა ყოვლად-წმიდისა 30 ღ'თის-მშობელისასა ვარძიას. და ვარძიის ღ'თის-მშობელსა || წინაშე ცრემლით ჳევედრნა სოსლან-დავით და სპაჲ მისი, და დროშა ბედნიერად ჳმარებული, და წარგზაუნა ვარძიით ლაშქარნი, რომელთა თუთ თამარ უძლოდა წინა შიშულითა ფერკითა და ცრემლითა ასოვლებდა ლაწუთა თუისთა [და მიიწიენეს მახლობელად კარისა, და დადგეს დღისა ერთისა სავალსა]. და მაშინღა წარგზაუნნა მოცი- 35 ქულნი სულტნისა, და წარატანა თანა მოციქულიცა თჳსი, და მიუწერა ნაცვალნი წიგნისა ესრეთ: «ძალსა ღ'თისა ყოვლისა მჳყრობელისასა მინდობილმან, და მარადის ქალწულის მარიამის მედრებელმან, და პატოხნისა ჳვარისა სასოებით მოსავემან, წარვიკითხე ღ'თისა განმარისხებელი წიგნი ჳენი, ჳი ნუქარდინ, არა გასმიესა რამეთუ «ყოველი ცრუდ მფუცავი სახელსა ღ'თისასა მის მიერ აღიხოცოს». 40 [ჳენ ოქროსა ჳეკრებულთა სიმრავლისა მევირეთა მინდობილ ხარ, უმცეარი მსჯავრსა ღ'თისასა. ხოლო მე არცა სიმდიდრეთა, არცა სპათა ჩემთა სი-

მრავლისა, არცა არას სხვასა კაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ, არამედ ძალ-
 16 სისა ლთისა, ყოვლისა მპყრობელისასა, || და შეწევნასა ქრისტეს ჯვარისასა, რო-
 მელსა შენ ჰგომობ.] ესე-რა შემოგეთუალა, წარმომივლენიან მწვედრობა ქრის-
 ტეს მოსახელე, არა შენდა თაყუანის ცემად, ან დაშობად ზუაგისა მაგის
 და ამპარტავანისა გულისა შენისა, რათა განისწავლო ლთისა მიერ, არღარა 5
 გმობად სახელსა მისსა. [იყავნ ნება ლთისა, და ნუ შენი]. ხ' მე უწყი დაქსნი-
 ლობა მსახურთა შენთა, ამისთჳს წარმომივლენიეს მსახური ჩემი, რათა წიგნისა
 შენისა პასუხი აღრე მოგართუას და განგაკრძალოს, რ' ჩემ მიერ წარმოვლენილთა
 სპათა ფერწნი ესერა კართა შენთა ზედა დგანანა. მისცა ესევეითარი წიგნი, და
 მერმე შემოსეს, და უბოძეს ნიჭი, და წარავლინა მოციქული სულტნისა. 10

ხოლო თვთ უბ[რ]ძანა თჳსთა სპათა ყოველთა შესხდომა, და თვთ განვიდა
 უმაღლესსა ადგილსა, სადათ ყოველთა ხედვიდა, და დავარდა მუგლთა თჳსთა
 ზედა დიდხან, და ტიროდა წინაშე ლთისა. მერმე, აღდგა რაჲ, იხილვებოდა
 11 ||ადგილი იგი ყოვლად დალტობილად ცრემლთაგან მისთა.

მერმე მოიყუანნა წინაშე თჳსსა ყოველნი წარჩინებულნი და უბრძანა ერის-
 15 თავთა, რათ[ა] თვთ[ო]ეული მათი მოვიდოდის წინაშე წმიდასა ჯუარსა და თა-
 ყუანის ცემდენ, და შეემთხუოდინან. და იწყეს მოსლვად ყოველთა და ტირი-
 ლით ვედრებად და თაყუანის ცემად პატიოსნისა ჯვარისა, და ამბორის-ყოფად,
 და ეგრეთვე შემთხუევად ჳელსა თამარისასა. და ანდერძ ყოფდეს ყოველნი სახლ-
 თა, შეილთა და [ა]სულთა წინაშე მისსა. რ' ერთითა ჳელითა თვთ მას ეპყრა 20
 ძელი ჯვარისა, ხ' ერთითა ეზოს-მოძღვარსა ბასილის და ჯვარის მტვირთველ-
 სა. სრულ იქმნა რაჲ ყოველთაგან ესრეთ სახედ თაყუანის ცემა ჯვარისა, მერმე
 თვთ მიიქუა პატიოსანი იგი ჯვარი ჳელითა თჳსითა, და ამჳედრებულთა ზედა
 ყოველსა მჳარსა ნიში ჯვარისა გამოსახა სამგზის, დაულოცა, და ეგრეთ წარე-
 მართნეს, მინდობილნი ლთისანი და თამარის ცრემლთანი. 25

ხოლო წინა-მბრძოლად იყო ზაქარია მჳარ-გრძელი, ამირ-სპასალარი, და
 12 ორნიცა იგი ძმანი ახალციხელ[ნი], შალვა და ივანე, დაღათუ შალვა მანდი-
 ტურთა-უხუცესი იყო, ჳიაბერი და სხვანი თორელნი, და წარემართნეს ბასიან-
 ნის კერძოსა და] მეფე თამარ მოიქცა სამცხეს, ოძრჯეს, და მოიცალა ლოცვად
 და მარხვად. მუნ იყო წინაშე მისსა თეოდორე, ქართლისა კ'ზი, კაცი წმიდა და 30
 სახიერი, და მას თანა მრავალნი ეპისკოპოზნი და მონაზონნი, ლთისა სათნონი,
 რომელთა თანა იყო იოანე შავთელი, კაცი ყოვლად განთქმული და საკურიველი
 მოღვაწებათა შინა, რომელსა მოელო მადლი წინასწარ-მცნობელობისა. იყუნეს
 მიმდემ[ნი] ღამის-თევენი და ლიტანიობანი.

აწ ჯერ არს მოჳსენებად, ვითარ იგი წყალობა ყო ლთნ ერსა თჳსსა ზე-
 35 და, მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ლთის-მშობელისა[თა] და შეწევნითა ცხოველს-
 მყოფლისა ჯვარისათა. ხოლო ვითარ მიიწიგნეს ქუეყანად ბასიანისა, მუნ იყო
 სულტანი დაბანაკებული, [ადგილსა ბოლოსტეკად წოდებულსა]. და იახლნეს რაჲ
 ბანაკსა სულტანისასა, [არა იყო რიცხუი ცხენისა, ჯორისა და აქლემისა მათი-
 40 სსა, კარგებისა და სარა ფარდა[გე]ბისა მათისა. მინდორი იგი ძლით იტევდა კარ-
 ვებსა მათსა] ესრეთ ნებიერად მდგომარე იყუნეს, და არაჲ უდგა დარაჯანი

სულტანსა; მუნ დაწყუეს რაზმნი ქართუელთა, და [მუნ წინა-მბრძოლად იყო
 ზაქარია მვარგრძელი, ამირ-სპასალარი, და ახალციხელი შალვა და ივანე, და
 სხუანი თორელნი და ერთ კერძო აფხაზნი და იმერნი და ერთ კერძო ამერნი,
 (სრ-კახნი. და ვითარ იხილნეს სულტანი], ცოტად ცხენნი ააჩქარნეს და მიმართეს.
 [ხოლო] ვითარ იხილნეს სპარსთა რ' აუზიდავად მიდიოდეს, დაადგეს სადგომი 5
 მათი, და სიმაგრეთა მიმართ[ნ]ეს, რ' მიავლინა მათ ზედა ლ'თნ შიში დიდი.
 ხ' ქრისტიანეთა იხილნეს რაჲ მათ წინაშე || გაქცეულნი, მიეტევნეს, და არაჲ
 უტევნეს წარსლვად, ად გარემოცვნეს, და [იქმნა ომი ფიცხელი და ძლიერი,
 და განგრძელდა მყოვარ-ჟამ. და მოსწყდეს ორგნითვე [ურიცხუნი], ხოლო უმე-
 ტეს სულტნისა სპანი მოისრ[ც]ოდეს. და ესოდენ განგრძელდა ომი, რომელ ცხე- 10
 ნი მოუკლეს ივანეს მსახურთ-უხუცეს[ს]ა, ზაქარიას, გრიგოლს და ახალციხელ-
 თ[ა] შალვას და ივანეს, და სხვათა მრავალთა თავადთა, და კნინლა სივლტო-
 ლად მიდრიკნკეს ქართუელნი, და ქვეითად დარჩეს რაზმსა შინა მვნენი [იგი]
 ქართველნი. მაშინ ვითარცა იხილნეს ლაშქართა თჳს-თჳს[ნი] პატრონნი ქუეითნი,
 გაწირნეს თავნი სიკუდილად, ჩამოვდეს ცხენისაგან და პატრონთა მათთა გვერდ- 15
 სი დაუდგეს, ქუეითნი ქუეითთა. და ეგრეთ ძლიერი ომი შეიქმნა, და ვითარ
 იხილა დავით მვნემან, მორიდა ერთ კერძო, და მარჯუენისა მვარსა მორიდა
 ზაქარია მვარგ[რ]ძელმან, და ვითარ ქართუელთა განწმორნეს, რათა არა ცხენ-
 თა მათთაგან დაითრგუნოს ქვეითნი ქართუელნი, და მიმართნეს სპარსთ კერ- 20
 ძო. მსწრაფლ მიეტევნეს ერთ კერძო სოსლან-დავით, და ერთ კერძო ზაქარია, 20
 და ვითარ მგელნი ცხოვართა, ეგრეთ შეუცვივდეს ურიცხუთა მათ სპათა სულ-
 ტანისათა, და პირველსა მოკიდებასა და ხეთქებასა ვმალთასა მოხედნა წყა-
 ლობა-აურაცხელმან ღმერთმან მოსავთა ჯვარისათა, და განადიდა დიდება და-
 ვითისი და თამარისი ვარძიისა ლ'თის-მშობელმან. და ანაზდად ეგეოდენი იგი
 სიმრავლე განსქდა, იძლია და დაიფანტა; და ამას გვანდა თუალ-გარდაუწლომე- 25
 ლი იგი ლაშქართა სიმრავლე, ვითა მალნარი მიწითურთ მოვლევით იყო, და
 განქცეულ, და სადეთცა თუალი მისწუთებოდა, ყოველგან ტყეთა მსგავსი ლაშ-
 ქარი იხილევბოდა ლტოლვილად.

ხოლო ჯერ არს ამისიცა მოხსენება, რომელ მეფისა თამარისა ოძრკეს ყო-
 ფასა შინა იყუნეს რა მიმდემნი ლოცვანი და ღამის-თევანი [ლაშქართა გამარ- 30
 ჯვებისათჳს]. დღესა ერთსა აღესრულა რაჲ საღ'თო ჟამის-წირეა, ზემო ვსენე-
 ბულისა ევლოგის მიერ, განკურნება დაეცა ევლოგის, და იწყო ლაღადებად სუ-
 ლელის მსგავსად, და იწყო აღმართ ხედვად. და ვითარ ხედვიდა ევლოგი, და
 ვითარ აღმოხედვიდა, ვმა ყო ევლოგი კმუნვის სახედ, და სამ-გზის დაეცა. და მე-
 ყსეულად აღხლტნა და აღიტყუელნა ჯელნი. «აჲა დიდება ლ'თისა, ქრისტე ძლი- 35
 ერ არს. ჯელნო ევლოგისნო, სპარსთაგან არაჲ გეშინის, განუტევეთ რათა ვი-
 დრდის მშუიღობით». ცნეს ყოველთა, რამეთუ წინაღწარმეტყუელებით იყო სი-
 ტყუა მისი. არამედ ევლოგი არავის რა გამოუცხადა საიდუმლო თჳსი, თჳნიერ
 იოანე შავთელსა. რამეთუ მას ოდენ აუწყა, ვითარმედ ჟამსა ამას მოსცნა ღმერთ-
 მან ბარბაროზნი საძლეველად ჯელთა ქრისტიანეთასა. და მყის წარვიდა ევლო-
 გი პირისაგან მათისა და დაიშალა.

მაშინ შევეთვლამან ჰრქვა: «უწყოდე, მეფეო, რომელ ჩვენება იხილა სულელ საგონებელმან, გარნა ჩვენებასა კეთილსა ვგონება». ამისთჳს დასწერეს დღე და ჟამი იგი.

ხოლო ქართულთა იხილნეს რაჲ გაქცეულნი წინაშე მათსა მტერნი თჳსნი, აღსხდნეს ჰუნეთა მათთა და დენა უყუეს, ჳოცდეს, ჩამოყრიდეს და იპყრობდეს, და სიმრავლისაგან ვერ ივლტოდეს, არამედ ურთიერთა[რ]ს დასთრგუნვიდეს]. ხოლო [ერი ქართულთა უვნებელად დაიცვნა ღ[თ]ნ, რომელ არცა ერთი ვარ-გი მეფისაგან შესწავებული კაცი მოკუდა. არამედ ეგეოდენი სიმრავლე სპისა მათისა ივლტოდა, და სპანი თამარისნი უვნებელად დაიცვნა მოწყალებამან ღ[თ]ისამან. რამეთუ] მისცნა ღმერთმან ჳელთა მათთა, და იხილევბოდა საქმე საკვირ-ველი, რ[თ] თვთ იყუნეს მსახურ თჳსისა შეკურისა, რომელნი განერნეს პირსა მახვილისასა. უდადესი მათი შეიკროდა უმცროსისა მიერ თჳსისა, და უწარჩინებულესი მათი მოიყუანებოდა გამობმული ძუასა ცხენისასა, და ერთითა საბლითა ერთისა მიერ კაცისა შეიკუროდა ოცი, და თმითა გამოებმოდა ერთი-ერთსა, ყრმისა მიერ მცირისა უმჯობესნი მბრძოლთანი მოიყუანებოდეს, ვ[ა] თიკანნი. გამოიძიენეს ყოველნი ადგილნი, და გაქცეულთა ჳოცდეს, ხოლო ნეშტთა, ვითარცა მართლეთა ქათამთასა მოჰკრეფდეს, და გაუშვებდეს აურაცხელსა სიმრაველსა. რამეთუ ასსა სპარსსა ერთი ქრისტიანე ძლით მიხუდებოდა წარმო-მყუანელად.

[ესრეთ აღესრულა წინაჲსწარმეტყუელება ევლოგისი, მასვე ჟამსა შინა ქმნი-თა, რომელსა შინა იხილა ჩვენება იგი]. ესე[ოდენი დიდებული ძლევა მიმადლა ღ[თ]ნ ცრემლთა და სასოებისა სიმტკიცეთა თამარისათა. ხ[რ] ესე ყოველი რაჲ იქმნა, [მერმე] მოუტდეს ბარგსა მათსა, რ[თ] არა იყო განცდა და აღრიცხვა სი-დიდეთა ოქროსა და ვეცხლისა ჳურჳქელთა, ნაქსოეთა სიმრავლე აურაცხელი, სას-მურნი ოქროსანი, თულ-მარგალიტოვანნი ლანკნები და პინაკები, ლაგვიები-სა და ქუბებებისა თანა ყოვლითურთ სავსეთა მიუწდომელითა ალაფითა. ხ[რ] ცხენ-ჯორისა და აქლემებისა სიმრავლე, და კარავთა და საფენელთა [სიმრავლე], და ურიცხვება, რომელ დაყარეს, ვინმე აღრაცხნეს?

ამისა შემდგომად შეეკახზა მოქალაქეთა დიდითა მოკახზულობითა ქალაქი ტფილისი, და შევიდა თამარ და დავით ვ[ა] შვისა შარავანდედი მიფენითა, და შეილეს დროშა ნუქარდინისი. შეიყუანეს პირველად ე[რ]ზინკელი, და მერმე სხე-ანი იგი || წარჩინებულნი მოიყუანნა, რომელი სთნდეს, წინაშე თჳსსა თამარს. ყოველთა ნუგეშინის [ს]ცა და დიდად სახელოვნად სერთა ისტუმრნა და უბოძა ყოველთა შესატყუისად, და წარგზავნნა ცხეთა შინა ყოველსა ადგილსა, თჳნი-ერ ე[რ]ზინკელისა. ა[დ] იგი დაიმჳირა ტფილის[ს] პატიმრად, პირველისა პატი-ფისა და სიყუარულისა მისისა წილ, ხ[რ] უკანასკნელ ეგეოდენი სახელოვანი კაცი და დიდებული განყიდა ნალად ცხენთა, რომელი ესე ყო თამარ პატივად სახ-ლისა თჳსისა, და დიდებად, რომელი ესე არაოდეს ვისგან ქმნილ იყო დასაბა-მითგან.

აწ კ[დ] აღივსნეს ყოველნი საგანძურნი სამეფონი ოქროთა და ჳურჳკლითა

ოქროსათა, რ' მიწისა მსგავსად შეასხმიდეს ოქროსა, ხ' თუალს[ა] და მარგალიტსა წყუით დასდებდეს, ხ' ოქრო-ქსოვილთა ბერძულთა და სხვათა ნაქსოვთა ძუირად საოცნელთა, ვ'ა ცუდთა სამოსელთა ურიცხუთა დაყრიდეს, ხ' ვეცხლის ქურჭელთა არღარა აქუნდა პატივი || პალატსა შინა მეფისასა, რ' ყოველი ოქროსა და ბროლისა წინადაგებული იყო, ინდოურთა ქუთათაგან შემკობილი, რომლითა აღაესნა ყოველნი ეკლესიანი, რომელთა მიანიჭა სამსახურებელად სიწმიდეთა საიდუმლოთასა და აღაესნა ყოველნი ჰელნი მთხოველთანი, და განაძღნა ყოველნი გლახკანი და აღუესო წიალნი მათნი უხუებით.

ესრეთ ადიდებს ღმერთი მადიდებელთა თვსთა, ესრეთ აღამალღებს წინაშე თვსსა მდაბალთა, ესრეთ შემწე არს მოსაეთა მისთა, ესევეითართა ნიჭთა მიანიჭებს მინდობილთა თვსთა. რ' არარაჲ სხვა დაიდვა თამარ გულსა თვსსა, ვითარ «დასაბამი იგი სიბრძნისა, შიში ღ-თისა», და სამართალი და წყალობა სწორად ყოველთა ზედა:—

იყო ღლეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშვიდობა[ა], განეფინა მადლი ბაგეთა მისთა. ამისთვის აკურთხა იგი ღ-თნ უკუნისამდე და დაადგრა თავსა მისსა გვრგვინი პატიოსნებისა, და დასდვა წელთა მისთა მახვილი ძლიერებისა || და წარემართა სუფევედ უკუნისამდე, ქეშმარიტებისათვს, სიმშუილისა და სიმართლისა.

ჯერ არს ამისთვს[ა] თქმად, ვ'დ ქმნეს მრავალთა ღედათა ძლიერება, ა'დ არა ესრეთ ვითარ ამან: არა ვერაგობისა ღონითა აცხოვნებდა ერსა თვსსა, ა'დ სიბრძნისა წინაძღომითა, და სიმართლითა, და უმანკოებითა დავითიანითა, სიმშუილითა იაკობის მსგავსითა, სიუხუითა აბრამისებრითა, მოწყალებითა იესოს ღ-თისა მსგავსითა, და სიმართლითა მისისა მობაძვითა.

ღლეთა შინა თამარისთა არავეინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერებითა მისითა, არცავეინ დასჯილი, თვინიერ ძუელისა სჯულისა, რომელი ძეს ავაზაკთა ზედა, ძელსა ზედა ჩამორჩობა. თვთ არცავეინ ღირსსა სიკუდილისასა და არცა პატივისასა მიეწადა თანანადები, არცა ვინ ბრძანებითა მისითა ასო-მოკუთილ იქმნა, და არც სიბრმითა დაისაჯა, თვნიერ გუზან, ღირსი სიკუდილისა, რომელი ორგულებით განდგა და კოლას სადმე მათათა შინა || ავაზაკობდა მალ[ვ]ით. ესე შეიპყრეს მთიბავთა თივისათა, და დავით მეფისა წინაშე მოიყუანეს, ხ' მან იცოდა დიდი მოწყალება თამარისა, ამისთვის მისსა შეკითხვამდის თუალნი დასწუნა, ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთასა.

[ხოლო] არაოდენ თვსსა სამეფოსა შინა იყო კეთილიანობა, ა'დ ყოველთა ქრისტიანეთათვს, და, რომელნი მძლავრობდეს ქრისტიანეთა, ყოველთა მიუმცნო, რათა აზადად იყუნენ, და ფიცხლად დამორჩილდენ შიშითა და სიყუარულითა მისითა.

წარავლენდის სარწმუნოთა თვსთა და და[ა]ვედრის ესრეთ: «იწყეთ აღექსანდრიით ყოვლისა თანა ღუბი[ი]სა, სინისა მთისა» და მათ კერძოთა ეკლესიათა, მონასტერთა, და ერთა ქრისტიანეთა მოიკითხვიდის; ხ' იერუსალიმიმისათვს რადღა საჭმარ არს თქმად, რ' წარგზავნიდის ამათ ყოველთა შინა გვლ- 40

სიათა ბარძიმ-ფემსუშუმებსა, და სიწმიდეთა საბურავებსა, და მონაზონთა და გლახაკათაჲს ოქროთა აურაცხელთა. ტყუენი განათავისუფლნის და ხარკი ერისა თუთ უკუნ სცის, და ყოველი ჭირი დაჭირებული აღიღის მათგან: კდ კერძოთა ელადისათა და მთაწმიდას, ეგრეთვე მაკედონიისათა და პეტრიწონს, კერძოთა თრაკი[ი]სათა და კოსტანტინეპოლის მონასტრებთა, რომანას და ყოველგან, 5
 კდ ისაეროას, კურუსეთს. და ყოველთა მათ სანახებთა შავისა მთისათა, და კუიპრისათა. ესე ყოველნი აღავსნა ქუელის საქმითა, რომლისათჲს ისმინეთ თუ ვითარ მოხედვიდა ღთის საქმეთა მისთა:

მოიწინეს ოდესმე, ჩუელებისაებრ ქუელის-მოქმედებათათჲს ამისთა მონაზონნი შავისა მთისა[ნი] ანტიოქიით და კუიპრისა ქალაქით, ეგრეთვე მთაწმი- 10
 დით და მრავალთა ადგილთათ. შეიწყნარნა თამარ ჩუელებისაებრ ვითარ ანგელოზნი, და მრავალ დღე არა გაუშვნა, მერმე მისცნა ყოველთა დიადი, და აღავსნა ყოველთა საწმრითა. უკანასკნელ მათგან[თა] უფრო[ს] შორიელთა მისცა დიდძალი ოქრო, თუთ მათთჲს და ყოველთა მონასტერთა განსაყოფელად. წარვიდეს მონაზონნი იგი და მიიწინეს რაჲ კოსტანტინეპოლ[ედ], ესმა მეფესა 15
 ბერძენთასა ალექსის, ანგარსა, რომელმან ძმისა თჲსსა ისაკს თვალნი დასწუნა, და მეფობა წარუღო. ესე ყოველითურთ ბოროტი კაცი იყო, და შეუტყუებელი მეფობისა, გარნა უმეტეს ანგარებისათჲს საძაველ იყო ყოველთა მიერ. იხილა სიდიდე იგი ოქროსა, რომელი მიეცა თამარს და წარუღო მათ მონაზონთა.

ცნა რაჲ ესე თამარ მეფემან, ნაკვლად სხვა უფროსი წარგზავნა მათ წმი- 20
 დათა მიმართ, და ამით უმეტეს არცხვინა ეშმაკი. ხ განრიხსნა მეფესა ზედა ბერძენთასა, წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთ-იქითნი, და წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიზონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტ[ი]ორა, ამასტრია, არაკლია, და ყოველნი ადგილნი ფებლალონი[ი]სა და პონტოსანი, და მისცა ნათესავსა თჲსსა ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შულსა, რომელი იყო მაშინ 25
 თუთ წინაშე თამარ მეფისა შემოხვეწილი.

ხ ესმა ესე ფრანგთა, რ მოელო ბერძენთა შეწევნა აღმოსავლეთით, გამოვიდეს ვენეტიკნი და წარუღეს სამეუფო ქალაქი, მეფობისა თანა, და შეიხვეწა უბადრუკი იგი ალექსი ბორღალეთს, თჲსისა სიძისა თანა. [ხოლო] იხილა რაჲ ბორღალელთა მეფემან, სიძემან მისმან, შეიყუანა ციხესა ერთსა, და დაუფინა 30
 წინაშე მისსა ოქრო დიადი, და ჰრქუა ესრეთ: «აჰა ალექსი, გულის-სათქუმელი იგი შენი, ოქრო ესე მიიღე, თანიერ სხვისა რომლისამე საზრდელისა, და წყლისა წილ. რ ამისთჲს წარსწყმიდე სახლი სამეუფო ქრისტიანეთა, და დავსენ თუმპურობელობა ბერძენთა». და ესრეთ მოკუდა საწყალობელი იგი სიყმილითა, დაკლებული შეწევნისაგან ღთისა. 35

ესრეთ საზარელ იყო თამარ მტერთა ზედა, და კდ ესეოდენ ტკბილ და ძვირ-უტყსენებელ, ვიდრემდის ესმა რაჲ ესე ყოველი, დიდითა ტკივილითა იგლოვა, დაღათუ არა | ღირს იყო მისთჲს || ტკივილი. რ რაცა ვის არა ჰქმნარტებით აქუნდეს, არა იპურობს დიდხანს[ს], გარნა თამარ უცხოსაცა ზედა და დავრდომილ- 40
 თა ლმობიერ იყო ტკივებულობად და წყალობად, ვითარ აწ ამასცა ზედა.

ბ. 12 ხ' წარმოვთქუათ ესეცა რ' ოცდამესამედ, გინა თუ მეოთხედ, აღმავლო-
 ბასა მეფობისა მისისა წელიწადსა, იკითხა საქმე კარისა, რ' მრავლითა ეამით-
 გან ჰბროდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარაჲ
 ღონე ქნეს აღებისა. რ' ხამთრის მკსინვარებისაგან და სიცივისა უღონო იყუნეს
 მიდგომად. ხ' ეამსა ყინვისასა, წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძო- 5
 ლად, გარე შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი, და იგი მხოლო მარტოჲ
 ჰქონდათ სპარსთა. ამისთვის განიზრახა კეთილისა გონებითა და წარავლინა
 დავით ზემოთ[ა] ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე, და უბრძანა რათა
 დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე, და თუთ თამარ
 დადგა ჯავახეთს, და მუნ მოელოდ[და] ამბავსა მათსა. 10

ბ. 13 ხ' იგინი მივიდნეს და ებრძოდნეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისა-
 თს და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი, და გამოიცალა წყა-
 ლი, და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ხ' დაშთომილთა მათ ითხოეს
 დავითისგან, რათა თუთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვენენ. რ' ეშინოდათ სი- 15
 ტყუათა მათათუხ ვინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ.

მაშინ მოავსენეს ესე ყოველი თამარს, ხ' იგი მივიდა, და მოიხუნეს ცი-
 ხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინა-
 შე, და ითხოვდეს მშვიდობასა და ფიცსა, რათა არაჲ განსცეს კარი, ვითარ ანი-
 სი და დვინი, ად სამეფოდ დაიშვიროს. ამისთვის მისცა სიტყუა მტკიცე და 20
 უბრძანა ძესა თუსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თუთ მოითუალოს ქალაქი და
 ციხე. რომელი ესე ესრეთ იქმნა, და ესევე ერთი ქალაქი და ციხე თუსად დაიშ-
 კირა, მათ ყოველთაგან რომელნი აიხუნა, ზორაკერტით რახსამდის, გავით გან-
 ძამდის და ჯავახეთით || სპერამდის.

და ვისცა [ოცდა]ათრვიდმეტსა წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან
 გემტრებთან, და მისთა ლაშქართაგან წელიწადისა ერთისა დღეთა, თუ ვითარ 25
 შეუძლო ყოველთა მათ გარეთა, აღმართ ოდენ შეხედენ, რომელნი ჰქონან ცი-
 ხენი მვარგრძელთა ოდენ სახლთა ზემოთ და ქუემოთ.

ბ. 14 მხიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი აწ მწუხარებისა მიმართ მიიქცე-
 ვის. რ' მეგულვების აწ [მე] წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველისა ამ- 30
 ბისა.

ბ. 15 ნაქარმავეცს გარდმოდგა მეფე თამარ, და მის წინაშე იყუნეს ყოველნი
 დიდებულნი და წარჩინებულნი, და იურენა და განაგნა საქმენი სამეფოსა თსი-
 სანი, და უფროსდა ეკლესიათა და მონასტერთანი. და მუნ დგომასა შინა გა-
 მოაჩნდა სენი რამე მომაოვრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმდებოდა 35
 ბ. 16 || მის ზედა და დიდხან ფარვიდა, რათა არაჲ ვეაწუხოს, გარნა ურგებელ იქმ-
 ნა რაჲ ჰკირი, არა მიმთუალველი კურნებისა, მაშინდა განაცხადა, რ' დედო-
 ბრივმან უძლორებამან განგრძობილთა შინა მკვდრობათა არა თავს იღვა შეუ-
 მთხეველად მიშუება აგებულებისა.

და აქა საბრალობელ მიჩნს დიდად. ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ
 უგულვებელს ყუეს ეგოდენი ტკივნეულობაჲ მისი: რ' წარმოიყუანეს კუბოთა 40

ტფილისს], და შემდგომად მცირედთა დღეთა ენებათ ჩუეულებსიებრ, რათა დასოს განვიდენ. ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად განძნელდა სენი იგი უწყალო. და კდ წარმოიყუანეს აგარათა ციხესა.

და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გამომძიებლობა მეურნალთა ჯელოვნებისა. ამისთვისცა იყუნეს თვთ მუნ და ყოველსა ადგილსა ლიტანიობანი და ღამის-თევანი მიმდემნი, და ცრემლთა დინებანი იხილვებოდეს მდიდართა და გლახაკთანი სწორებით. გარნა განჩინება წინა-აღუდგომელი იყო და დღემან იწყო მიდრეკად და მშემან დასლვად და ჰაერმან სხვად ფერად უფერულობა. და ცისკარსა დღისასა ზედა იწყეს შემოსად ბნელთა ღრუბელთა: დაწუთა მათ ვარდოვანთა იწყეს დაჭნობად, და თუალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცბრომელთა, სიმრუმედ მიმართეს. ჯელთა მათ მსახურებისაგან გლახაკთასა არაოდეს დაცბრომილთა, იწყეს მოუძღურებად, და ფერგთა მათ, მარადის ღთისათვის მაშურალთა, იწყეს შედრეკად, და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი სხვად და სხვად ფერად იხილვებოდეს.

ზოგადმან უღონობამან მოიკვნა ყოველნი, და არა უწყოდეს [თუ] რაბცა ყუეს. მთავარი იცემდეს პირთა, გლახაკნი იტყებდეს თავთა, [და ისხმიდიან თავთა ნაცარსა და მტვერსა. ათაბაგი]¹ და ყოველნი ნაცვლად მიუპყრობდეს თავთა თვსთა, და შვილთა თვსთა ღთსა, და ითხოვდეს მის ზედა მომავალსა სიკუდილსა. «რათა მარტო ესე დარჩეს, და ჩუენ ყოველნი მოგვსრენ». ამას ვმოზდეს და მოეცვათ სასუენებელი ჰალატისა, რომელსა აქუნდა ცხედარი უბადრუკებისა ჩუენისა, და ღონე თუმცა იყო, ეცდებოდეს, რათა არა აუფლონ სიკუდილსა შემოსლვად. რა იყო, რომელი არა იხილვებოდა მუნ, ანუ სავედრებელთაგანი, გინა მწუხარებათა. გარნა მწოდებელი კართა ზედა დგა და მბრძანებელისა წინააღდგომა შეუძლებელ იყო.

ბრძენმან ბრძნისა ნეტარება აქაცა მოილო თამარ. რ შემოიუწოდა ყოველთა სამეფოსა თვისისათა წინაშე მისსა, განიშტკიცა თავი თვისი, და მკნედ მჯდომარე ესრეთ ეტყოდა: «მანო ჩემნო და შვილნო, მე ესერა მივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა, უსაშინელესისა უფროს მეფეთა ქუეყანისათა, რომელმან მიუხუნის სულნი მთავართანი. თქუენ ყოველნი თვთ მოწამე ხართ, რთავისა ჩემისა თანა მაქუნდა სიყუარული თქუენი, და სარგებელსა და სათნოსა თქუენსა არა დავაკლე თვთოეულისაებრ არზანგისა, გიდრემდის განგებითა ღთისათა ვიყავ თქუენ ზედა მეფედ. აწ || მეცა წარვალ მამათა ჩუენთა თანა, გზასა ჩემგან უცხოსა, ბრძენებითა საშინელითა და განყოფითა საკუირველითა. გვედრები ყოველთა, რათა მარადის კეთილსა შინა იყუნეთ მავსენებელ ჩემდა. აჰა ესერა, მკვლად სახლისა ჩემისა დაგიტევებ, რომელნი მომცნა ღთნ შვილნი ჩემნი, გიორგი და რუსუდან. ეგენი მიიხუნენით ჩემ წილ, და მავათ აღმოგივსონ დაკლებული ჩემი». შევედრნა ყოველთა და მიუთუალნა წინაშე ხატსა ქრისტესსა და ჯვარსა ცხოველს-ყოფელსა. და მერმე უკანასკნელ ჯმა აღმოუტევა, და ყოველთა მშვიდობა მისცა, ესრეთ მეტყუელმან: «ქრისტე ღთო [ჩემო] მხოლოო, დაუსრულებელო მეუფეო ცათა და ქუქყანისაო, შენ შევედრებ სამეფოსა ამას, 40

¹ სიტყვები «და ისხმიდიან—ათაბაგი» ხელნაწერში არაა და აქ შემოტანილია იე. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ «ქართლის ცხოვრებიდან» (ინ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 487).

რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა ამას პატიოსნითა სისხლითა შენითა მოს-
 ყიდულსა, და შეილთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემ-
 სა». || მაშინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი
 იგი მართალთა, თთუსა იანვარსა ი^რ, და აღესრულა მზე ქართლისა, და საფ-
 ლაემან სადიდებულად თვსად დაგვაჭირვა ცხოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრის-
 ტიანეთა. 5

აქა რაღა ჯერ არს თქუმა, გარნა ბავთის[ა] დალადი, ბნელი უნათლო, და
 გლოვა უნუგეშინის[მ]ცემო. რამეთუ, ვინ იყო ნუგეშინის მცემელი, ოდეს მწუ-
 ხარება ზოგადი იყო ყოველთათვს. სატუხელ იქმნა პირი ქუეყანისა, აღეპარსა
 ყოველთა [თავისა დიდებისა თანა], თმანი[ც]ა, მხოლოდ სახელისა ოდენ მქო- 10
 ნებელთა. ვმასა თანა ვაეებისასა ქუესკენელნიცა შეიძრნეს. ყოველნი ფლასითა
 [შეიმოსნეს]. ესრეთ გვანდა, დალათუ ჩუენ თანა იგლოვცა და ყოველი სოფელი.

მაშინ უკუე აღმოიყუანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცბეთად დადგეს, და
 მერმე უკანასკნელ თვთ მუნვე გელათს დაამკუიდრეს თვსსა შინა სამარხოსა,
 დიდებულ მუნ შინა დამკუიდრებულთა პაპ[ა]თა და მამათა მისთა, სახელოვანთა 15
 დიდთა მეფეთა თანა.

იცვალა ფერი ქართველთა მხიარულებისა. რ განბიცნეს ბაგენი მათნი,
 რომელთა პირსა შინა პირველ სხვა არარად მოაქუნდა, ვითარ თამარ. რ სახლ-
 თა ზედა აკროსტიხორად თამარის შესხმათა დასწერდეს, ბეჭედთა ზედა და და-
 ნათა და არგანთა შეამკობდეს და ზედა თამარის ქებასა დასწერდეს. და ყო- 20
 ველთა ძირნი ერთბამად მზა იყუნეს, რათა ღირსი რამე თამარის საქებულო-
 ბისა სიტყუა აღმოთქუან: ყრმანი მემროწლენი, განბებასა შინა ორნატთასა, თა-
 მარის ქებათა მელექსეობდიან. ერასს მყოფნი მეებნენი, გინა მეჩანგენი თამარის
 შესხმათა მუსიკობდიან: ფრანგნი და ბერძენნი, ზლუასა შინა მენაგენი, ნიავ-კე-
 თილობათა შინ[ა], თამარის ქებათა იტყოდიან, ესრეთ ყოველნი სოფელ[ნი] სავსე 25
 იყო მის მიერთთა ქებითა, და ყოველი ენა აღიდებდა, რომელსაცა ოდენ სახე-
 ლი მისი ისმოიდეს:

||^ხ საქმეთა მისთათვს რადღა სავმარ არს თქმად, რამეთუ კიდით-კიდედ-
 მდე განისმნეს, ვა თვთ მოწამე არს ყოველი ჩუენ მიერ ხილული, 30
 სიტყუისაებრ ბრძნისა.

არა უცთომელობა მგონიეს, ძალისა უზეშთაესსა მეცადინობა. რ დაწყე-
 ბა და აღსასრული ამის კელ-ყოფისა სრულებით ესრეთ¹ ჩანს, ვა სიმძიმესა და
 პატიოსნებასა თანა ოქროსასა ქარქუეტისა ნამუსრევი. რ ვინ რა წარმოთქუას
 ღირსი ამისთვს, გინა რად ვინ პირველ აქოს, ანუ რომელი უკანასკნელ: სიმ-
 დაბლე უზომო, სიმაღლე შეუსწორებელი, სიმშვიდე საქებელი, სიმქისე ჯერო- 35
 ვანი, ლმობიერება მოწლე, მოწყალეობა თანა-ლმობილი, უმანკოება უზაკუელი, სი-
 წრფოება უსიცრუო, სახიერება ზოგადი, სიუხუე აღუზუაგებელი, და თავი ყოვ-
 ლისა კეთილისა, შიში ღ^თისა და მსახურება მისი შეუორგულებელი, რომელი
 ესე ყოველი ამან ესრეთ მოიგო ვითარ ვერცა ერთი სხვამან ვერვინ. და წამებს

4 აღესრულა აღიესო B.—24 მუსიკელობდიან B.—32 ესრეთ>B.

¹ ეს სიტყვა ხელნაწერში არაა და აქ ტექსტში შემოტანილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 489).

ამას ყოველი მახლობელი სამეფო[ნი] გარეშემო ქართლ[ისა], თუ რაოდენნი და-
 გლახაკებულნი მეფენი განამდიდრნა, რაოდენთა მიმძღავრებულთა უკუნ სცა
 სამეფო თვისი, რაოდენნი განდევნილნი სამეფოდ[კვე] თვსად კუალად აგნა და რა-
 ოდენნი სიკუდილად დასჯილნი განათავისუფლნა. და ამისი მოწამე არს სახლი
 შარვანშეთი, და დარუბანდელთა, ღუნძთა, ოვსთა, ქაშაგთა, კარნუ-ქალაქელთა
 და ტრაპიზონელთა, რომელნი თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყუნეს
 და მტერთაგან უზრუნველობასა.

ბ სჯულთა მიმართ საღთოთა ვინ იყო ესრეთ მოშურნე, გინა სიმდაბ-
 ლით თავისა მომდრეკელ. რ თევდოსი დიდ(ი)საცა აღემატებოდა ლოცვანი და
 ღამის-თევანი, რომელნი პალატა შინა ამისსა აღესრულებოდეს, საეჭუელ მიჩნს
 მეუღაბნოეთაგანცა; ხ მარხვისათვს რაღა ვთქუა, რამეთუ წესი იყო მონაზონთა
 და მამხილებელ უღებთა ერი პალატისა.

ეგრეთვე სიყუარულისათვს ხუცესთა და მონაზონთასა—ნამეტნავი არს თქუ-
 მად. რ წესიერად ცხოვრებულნი კაცნი || მარადე იყუნიან წინაშე მისსა, და
 მახლობელად სასუენებელისა მისცის მათ საყოფელი, და თვთ ზრდიდის საზრ-
 დელითა და ყოვლითა სავმრითა, რაცა უნებნ. და უკეთუ მათგან[ნი] ვინმე იყუის
 უძღურ, თვთ მივალნ მოხილვად და ნუგეშინის ცემად, და თვთ განუშაღებნ
 ცხედარსა და სარეკლსა.

ბ გლახაკათვს განეჩინნეს სარწმუნონი ზედამდგომელნი, და ყოვლისა
 სამეფოსა მისისა შემოსავალნი, რაცა იყო შინათ და გარეთ, ყოვლისა ნაათალი
 გლახაკთა მიეცემოდა დაუკლებლად ერთისა ქრთილისა მარცვლა[დ]მდეცა. და
 ამას ყოვლადვე არად გონებდა ქუელის საქმედ მითუალვად წინაშე ღთისა. რ
 რაჟამს მოიკალის მარტოებით ყოფად, მყის აღიღის სასთუელი, გინა საკერავი,
 და ნაშრომსა მას თვსთა კელთასა ხუცესთა და გლახაკთა განუყოფნ თვსითა
 კელითა.

ესრეთ წესითა გამტკიცებულთა ღთისა სახიერისა სათნობისათა არა
 დაწყებისასა მიხედვიდა, ად აღსასრულისათა, და ვითარცა მზე, სწორ პატი-
 ობით ყოველთა ზედა განუტეობდა ნათელსა თვსთა შარავანდელთასა. ესრეთ
 წყალობითა ყოველთათა მოიზიდვიდა წყალობად ღთსა, ესრეთ გამოიფრდი-
 და ჟამთაგან, ესრეთ განაძლიერებდა მეგობართა, დაღათუ არარათ სიცრუით
 მოგებულთა და უსამართლოთა.

არაოდეს მომედგრდა ჟამისაგან, არცა უღებ იქმნა ოდესცა განგებისა-
 თვს, არაოდეს აუქმა გონება მისდა რწმუნებულთა საქმეთათვს, არა დაუძმიმა
 კრთომას[ა] გონებისასა დაზიდველი რამე ჩუკენებრივი, არცა სიმდაბლესა მი-
 რიდა, არცა სიმადლესა განეყენა, არცა სიტკბოება ჟამიერი უმოთნო ყო, არ-
 ცა საშინელება შეურაცხ ყო. ყოველი განზავა ყოვლითა, რათა სრულებით სრუ-
 ლისაგან წარმოაჩინოს თავსა შორის თვისსა.

ულაფრობა მარსებელისა განუგმობელად დაიცვა, რათა მოქცევსა შინა
 სიმრგულისასა არარად ეღმად და უცხოდ მიდრეკს, არცა გარდაყუეს სავესებ-
 ლისა || დუდილსა შინა, არცა მოაკლდა შთაზიდვასა შინა საბლისასა. ად მე-

ტად დამდაბლებულმან გონიერისა გონებისაგან იყოვლისფერა გარემოდ, რათა მოქცევი თვისი მარტობით იხილვოს გუარსა შინა ანაგისასა შეუყოფელად ვნებათა: ისურვებდა და სასურველ იყო, იწადებდა და საწადელ იყო, იქებოდა და საქებელ იყო, ნატრიდეს და სანატრელ იყო, და არარაჲ იყო სხვა კეთილი, რაცა იგი არა იყო მის შორის.

ურჩინი თვისნი დამდაბლნა და მოყუარენი აღამაღლნა. არა იღუწიდა უმეზობლობასა, არცა ჴმერთვდა სახლსა სახლსა ჴედა, არცა ავარაკსა ავარაკსა ჴედა უცხოასა, ად თვისი მამული ძუელჲკმა იყო, რათა არა უსამართლოდ ჴგონონ და მიმხუეჴელად: ვინადგან სამართალმანცა ჴენამან უბჴო მართალსა, არა შინებით უთქმიდა მეზობელთა, ად უფროსლა სცივდა მაშინებელთაგან, და მით საშინელ ყოფდა მტერთა ჴედა. შორს განიოტა წურბლის[ა] მსგავსი ვერ-მამღრისობა, ვინ არა გესლოვან [ყო] ნაყოფი, და არცა ბუგრიან ნაშრომი.

ბჴედ ჯდა შორის თავისა თვისისა და მეზობელთა მეფეთა, არა მიშუებად ბრძოლისა, არცა გარდადებდ უღელსა მძლავრობისასა ურთიერთას, და სახედ თავსა თვისსა მისცემდა და ამისთვის მით ჴედა მეორე სოლომონ იქმნა მეფეთა შორის; და არა ერთი საბელი¹ აღძრა სურვილად, ად ყოველნი, რომელთა ესმა სახელი მისი, ვინა დიდთა მეფეთა, ცუდად შერაცხეს თვისი ბედ-კეთილობა ვერ-ხილვისათვის მისისა. კნინლა და ყოველსა ჴღესასა აღმოიწრედდა თვისად, ვითარცა ღრუბელი ყოველთა ჴედა მსხურებელი ტჴბილთა წუიმათა.

განიგმნე ყოველნი მატინენი ძუელთა, გინა ახალთა მეფეთა მაქებლნი, რ² გარდაემატა თამარის საქმეთა ჴეშმარიტებით საქებლობა სიტყუისაებრ პირველთასა; სიხარულ იყო თხრობათა შინა, და კდემულ განმსწავლელობათა, შემხებელ ლბილობით და განმწურთელ სიტჴბოებით, მგუემელ მოწყალებით და შემრისხუელ || თანა-ლმობით, რათა ყოვლად ყოვლითურთ განუგმობელ აჩუენოს თვისება ღ³თისა. სანთელი იყო გონიერთა და უგუნურთა, პირველთა განმანათ-ლებელ, და მეორეთა დამწუელ; აღვირი იყო უწესოდ მკართომელთა და ღმუედებთათვის, კანონი სირცხვილისა მოხუცებულთა, და კუერთხი რკინისა ჴაბუჴათ-თვის. კეთილ-მავალთა სიბრძნით მცველ, ხ⁴ მბორგალეთა თუალ უხუად მგუემელ.

მღრდელთ-მოძღვართა შეიმოსეს შიში, მღრდელთა დაიცვეს წესი თვისი, მონაზონთა მოიგეს წესიერი მოქალაქობა, მთავარნი განისწავლნეს სიწმიდით ცხოვრებად და სიმართლით სღვად, ერნი განემტკიცნეს შიშით მონებად ღ⁵თისა, და ერთგულებით უფალთა თვისთა. ყრმანი განიწურათნეს მოძაგებად უჴეროსა უსჯულოებისა, რ⁶ ბილწებამან უწესომან და ყრმბრიგმან მბორგალებით-მან ბორგნეულობამან ვერცა თუ კუალი პოვა || ღღეთა თამარისთა. ვინა და თუთ გინებადცა შორს იყუნეს, რომელნიცა პალატსა შინა ღირს იყუნეს, გინა კარსა ჴედა მსახურებად:—

ესრეთ ყოველსა შინა დაცვითა ღ⁷თისა მცნებათა[თა], მოიგო წყალობა ღ⁸თისა, და აკურთხა ღ⁹თნ ცხოვრება მისი, და განამრავლა ნაყოფი მისი. და თავ-წარსხმულ ყო, მსგავსად წერილისა, «ნათელი აღმოუბრწყინდა მართალსა» განთიადისა-თანა, და მეუღლე მისი სიხარული შუადლე, და მწუხრი; მშვიდობით

¹ 15 მეორედ B.—²21 თამარის|სამარის B.—³25 პირველ B.

⁴ ამ სიტყვის წინ იგ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ გ ი ლ ს უწერია კითხვის ნიშანი.

დაიძინა სარეცელსა ზედა თუსსა. შეამკუნა ღმერთმან ღღენი მისნი პატიოსნე-
 ბით, და ჟამნი მისნი მშვიდობითა. და მეფობასა შინა მისსა არა შეიქცეა პი-
 რი მისი. ამისთჳს, რ არაოდეს გარე მიაქცია კელი სათხოველისაგან ქურღეთა,
 ობოლთა და მიმძღაერებულთასა. წარვლნა ღღენი მისნი სიხარულსა შინა, ამის-
 თჳს, რ მარად ღღე ახარებდა ყოველთა გლახაკთა და დავრდომილთა; და უკა- 5
 ნასკნელ წარვიდა მამათა თჳსთა თანა, და შეეძინა, ო და დაუტევნა ორნი
 შვილნი, გიორგი და რუსუდან, შუენიერნი, საწადელნი, სასურველნი, და საქე-
 ბელნი, შექმნით სეფის პირნი, გონიერებით აღსავესენი, სიბრძნით შემკობილნი,
 და ყოველთა სიკეთითა სრულნი. თამარ, ოცდა სამთა შინა წელიწადთა შეა-
 წყუდი¹ ყოველი გვარი კეთილ-მეფობისა.

აქა დავეწმი სიტყუისა წყობა, მომავალთათჳს ყოველთაგან აწინდელთა
 სხვათა ძღვეისა მიცემითა ყოველთა და უმჯობესად შესატყუის შესაძლებელად
 სახის-მეტყუელებასა უაღრესისა [სიტყვისასა] პოვნით, და ამისთჳს ჩუენ მიერ
 დღემილით პატივ-ცემით დავიდუმოთ.

¹ ამ სიტყვის გასწვრივ ივ. ჯ. ა. ვ. ა. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ს. ა. შ. ი. ა. ხ. ე. თ. ხ. ვ. ი. შ. ნ. ი. შ. ი. ა.

საკუთარ სახელთა საკიბაველი

- აბრამი, აბრაჰამი (ბიბ.) 19 30, 30 22.
 აგარათა ციხე 33 8.
 აგარი (ბიბ.) 25 8.
 ადარბადაგანელი ამირანი 21 8.
 ადარბადაგანი 20 8.
 ავრიელი 21 8.
 ავქალა 22 8.
 ალექსანდრია 30 27.
 ალექსანდროს, ალექსანდრე (მაკედონელი 356—323 წწ. ძვ. წ. აღრ.) 21 25, 24 2.
 ალექსი, (III) ბერძენთა მეფე, ანგარი (1195—1203 წწ.) 31 10, 22, 29, 31.
 ალექსი კომნინოსი, ანდრონიკეს შვილი (მას თამარმა 1204 წ. გადასცა ბიზანტიის შავი ზღვის სანაპიროები) 31 25, 29, 31.
 ამასტრია 31 29.
 ამერნი 28 2.
 ანაკოფის ციხე 22 22.
 ანდრონიკე, ალექსი კომნინოსის მამა (1182—1185 წწ.) 31 26.
 ანისი 24 16, 32 18.
 ანკური 25 29.
 ანნა (ბიბ.) 19 29.
 ანტიოქიის მონაზონნი 31 10.
 ანტონი გლონის-თავის-ძე «რომელი პირველ ჭყონდიდელ იყო და მიჰყვებოდა ქართლისა კათალიკოზმან მას მისტაცა» 18 19.
 ანტონი ქუთათელი, საღირის-ძე (ფისიკოსი) 15 12, 33.
 ანტონ ჭყონდიდელი 18 27, 20 30, 24 30.
 არაგლი 31 24.
 არტანი 23 17.
 ასპანის-ძე ზაქარია 23 22.
 ასურასტანელი (ბიბ.) 20 28.
 აფხაზნი 28 8.
 ახალციხელი ივანე 27 27, 28 2, 12.
 ახალციხელი შალვა 27 27, 28 2, 12.
 ბაბილონი 17 13, 19 14.
 ბანა (ციხე) 23 24.
 ბარდავი 23 27.
 ბასიანი 27 28, 31.
 ბასილი გზოს-მოძღვარი 27 21.
 ბაღდადეგნი ამირანი 21 7.
 ბაღდადი 19 14.
 ბერძენთა მეფე (ალექსი ანგარი) 31 22.
 ბერძენნი 31 27, 28, 34 21.
 ბერძულნი ოქრო-ქსოვილნი 30 2.
 ბითუნია 25 29.
 ბოლოსტევი (ადგ.) 27 28.
 ბორალეთი 31 29.
 ბორალეთის მეფე, კოლოიანი (1196—1207 წწ.), მამა პეტრეს და იოანესი, ალექსი ანგარის სიძე 31 30.
 ბუბაქარ, (აბუ-ბაქრი ყიზილ არსლანის-ძე, ირანის ადარბადაგანის მფლობელი) 21 14, 29, 30; 22 11.
 ბურდუხანი, ოსთა მეფის ასული, თამარ მეფის დედა 14 14.
 ვაგი (ადგ.) «რომელი ჰქონდა ზაქარია მწარგრძელსავე, ვარაშის მამასა» 23 9, 32 22.
 ვალატია 25 28.
 ვამბრეელი, ამირსპასალარი 18 8.
 ვანბა (ქალაქი) 20 30; 21 16, 29, 30; 23 27; 32 22.
 ვანძელნი 21 30.
 ვარეჯა (მონასტ.) 18 19.
 ვედონი (ბიბ.) 20 22.
 ველათი (მონასტ.) 34 11.
 ვიორგი მეფე (III), დემეტრეს ძე, თამარის მამა 13 2, 9; 14 15.
 ვიორგი, თამარის-ძე (ლაშა) 19 25; 32 17, 20; 33 36; 37 7.
 გლდანის ქვეი 22 12.
 გრიგოლი 28 12.
 გრიგოლის-ძენი (განძისა და ბარდავის მონაპირენი) 23 26.
 გუზანი, ავაზაკი. ორგულობისა და ავაზაკობისათვის დასაჯა დავით სოსლანის მიერ თვალთა დაწვიით 30 28.
 გულაბერისძე ნიკოლაოზ. იხ. ნიკოლაოზ გულაბერისძე.
 გულსიტანის ციხე 22 22.
 დავით აღმაშენებელი, ვიორგი II-ის ძე 13 2, 15, 26; 14 15.
 დავითი (ბიბ.) 14 3.
 დავით სოსლანი, თამარ მეფის ქმარი, ოსთა მეფის შვილი, ჩამოშავლობით ბაგრატიონი 17 27; 18 1, 15; 21 10, 18, 28; 23 35; 28 17, 29, 30; 29 30; 30 30; 32 4, 15. იხ. აგრ. სოსლან დავითი.

დავითიანი „და დადგეს სუიანი ტაბტი ვანტან-
გეთი, საყდარი და ვითიანი 13 22. „უმან-
კობითა და ვითიანი თა“ 30 21.

დარითოს III, კოლომანი (366—330 წ.წ. ძვ. წ.
აღრ.) ალექსანდრე მაკედონელმა 333 წელს
ისე სასტიკად დაამარცხა იგი ისოსთან, რომ
კოლშვილიც უმწეოდ დაატოვებინა 21 22.

დარუბანდელი 35 2.

დარუბანდი 20 2.

დასო (ადგ.) 24 20; 33 2.

დემეტრე I (დავით აღმაშენებლის-ძე, გიორგი

III-ის მამა) 13 2; 14 15.

დვინი 24 12; 32 10.

დიდი სომხითი 25 20.

დიდუბე „შეიყარნეს დიდუბეს და შერთეს დავით
თამარს“ 18 1.

დიდუბის ველი 22 2.

მგვიპატე 25 1.

ველოგი 28 22, 23, 24, 26, 28, 29 20.

ფხვია (ბიბ.) 26 22.

ფხვიელი (ბიბ.) 20 20.

ფხინკელი 25 20. იხ. აგრ. ფხინკელი.

ვლადა 31 1.

ვლისაბედი (ბიბ.) 19 21.

ვმორის მთა (ბიბ.) 19 17.

ვრანელი 21 2.

ვრაცელი 21 2.

ვრავი 19 12.

ვრხინკელი 29 21, 22. იხ. აგრ. ფხინკელი.

ვრმიონი 22 2.

ვარამი, ზაქარია მვარგრძელის-ძე 23 2.

ვარძია (ტაძარი) 26 21, 22; 28 21.

ვანტანგეთი: „და დადგეს სუიანი ტაბტი ვანტან-
გეთი“ 13 22.

ვენტიკინი 31 22.

ზაქარია მვარგრძელი, ამირ-სპასალარი, სარგის
ამირ-სპასალარის-ძე 18 20, 21; 21 22; 22 2; 23 2,
13, 20; 27 20; 28 2, 11, 12, 20; 32 2.

ზორაკერტი 32 22. იხ. აგრ. ძორაკერტი.

ბრ-კახნი 28 2.

თამარ, მეფეთ-მეფე, გიორგი III-ის ასული 13 1,
2, 12, 22, 26, 28; 14 2, 10, 17, 19; 15 12, 20; 16 11, 21
17 1, 2, 7, 9, 10, 24, 25, 31, 32; 18 1, 12, 13, 22, 23
19 2, 6, 10, 19, 22; 20 2, 10, 27; 21 27, 29, 28; 22 12,
26, 28; 23 2, 20, 22; 24 28, 29; 25 2, 9, 11, 12, 22; 26 2,
12, 22, 23; 27 10, 22, 29; 28 22, 29; 29 22, 26, 23, 27

30 11, 21, 21; 31 11, 19, 20, 26, 26, 29; 32 2, 14, 16 11,
24, 21; 33 20; 34 2, 12, 19, 20, 21, 22, 23, 25; 36 21, 21;
37 2.

თამარის სპანი 29 2.

თეფლორე, ქართლის კათალიკოზი 27 20.

თედოსი I (ბიზანტიის იმპერატორი (379—395
წწ.), ქრისტიანობის დიდი მცველი და მოა-
მაგე) 35 2.

თორგლნი 27 22; 28 2.

თრაკიის მონასტერი 31 2.

თურქმანი 23 22.

თურქნი 23 22; 25 22.

იაკობი (ბიბ.) 30 22.

იერუსალემი 15 2; 30 20.

იესო (ქრისტე) 30 22. იხ. ქრისტე.

ივანე მვარგრძელი, მსახურთ-უზუცესი და ათა-
ბაგი, ძე სარგის ამირ-სპასალარისა 18 20, 22, 27;
21 22; 22 2; 23 12, 22; 28 11; 32 2; 33 17.

იმერნი 28 2.

იმერელ სუანი „ამას ჟამსა მცირედ რამე აღი-
ძრნეს იმერელ-სუანი“ 18 10.

ინდოეთი 20 2.

ინდოეთის მზარეული 21 2.

ინდოური ქვა 22 22; 30 2.

იონანე შავთელი „კაცი ყოვლად განთქმული და
საკუთრეელი მოღვაწებთა შინა“ 27 22; 28 22;
29 1.

იორის პირი 23 22; 24 20.

ისაგრი 25 22.

ისაგრიის მონასტერი 31 2.

ისაკი (ბიბ.) 25 2.

ისაკი, ბერძენთა მეფის ალექსი ანგარის ძმა
(1185—1195 წწ.) 31 12.

ისლემთა გრი 26 12.

ისმაელი 26 2.

კაბადღუკა 25 22.

კალენერო (გეოგ.) 25 22.

კარი (გეოგ.) 26 22; 32 2, 12.

კარნუ-ქალაქელი 25 27; 35 2.

კარნუ-ქალაქი 25 22.

კახაბერთა შვილინი, რიცხვით ხუთნი, რომლებიც
როგორც ანტონ ჭყონდიდელის ორი ძმის
მკვლელი და გაუსწორებელი პირნი, გადა-
სახლა თამარმა საბერძნეთის მაკედონიაში და
იქ დაიხოცნენ ყიფიანებთან ბრძოლის დროს
24 20, 22.

კერასული 31 22.

კისის ქვეი 18 27.

კიტორა 31 22.

კლარჯეთის მონასტერი 18 26.
 კოლას მთები (იქ იმალებოდა ავახაკი გუზანი) 30 28.
 კონსტანტინე დიდი, ბიზანტიის იმპერატორი (324—337 წწ.); (მისი ბრძანებით ქრისტიანობა სხვა სარწმუნოებებთან ერთად გამოცხადებულ იქმნა ნებადართულ რეფლიგიად) 15 1.
 კონსტანტინეპოლი, სამეფო ქალაქი 31 15, 28.
 კონსტანტინეპოლის მონასტერი 31 5.
 კუიპრის მონასტერი 31 7.
 კუიპრის ქალაქის მონაზონნი 31 10.
 კურუსეთის მონასტერი 31 6.

ლაზია 31 22.
 ლიმონი 31 28
 ლიპარიტეთი „დრკუსა ძირისა ნაყოფთა ღი-
 კარიტეთთა“ 24 26.
 ლიხთ-იქთინი (იგულისხმება ჯარი) 31 22.
 ლუბია 30 88.

მადიამელი (ბიბ.) 20 22.
 მაკედონია საბერძნეთისა (იქ ექსორია უყო თა-
 მარმა „შვილთა კახაბერთა“) 24 34.

მაკედონიის მონასტერი 31 5.
 მანოე (ბიბ.) 19 20.
 მარიამ (ღვთის-მშობელი) 26 88.
 მარლა (გეოგ.) „ბაღდადის კერძ მარლამდის“ 19 11.

მაკატლის-მენი (განძისა და ბარდავის მონაზო-
 რენი) 23 26.

მესხნი 18 12; 23 25; 32 8.

მესოპოტამია 25 28.

მეტეხის ტაძარი 20 22.

მთაწმიდის მონაზონნი 31 20.

მთაწმიდის მონასტერი 31 4.

მირიან, მიჭელ კათალიკოზის მამა 18 7.

მირიან სარსი, შარვანშათ სიძე 21 27, 31.

მიჭელ ქართლისა კათალიკოზი, რომელსაც „კონდიდელ-მაწყვერელობა და მწიგნობართ-
 უხუცესობა მოევერა“ 16 2; 18 6, 8, 20.

მოამედ, მოამად, მოციქული 26 12, 18.

მეტურის პირი 23 28; 24 28.

მუსულმანი 21 7.

მცხეთა 34 10.

მღვიმე (მონასტერი) 18 28.

მვარგრძელთა ციხენი 32 27.

ნაჭარმაგვი 32 31.

ნიკოლაოზ გულაბერისძე „რომელსა სიმდაბლისა
 ძალითა ეგზნა ქართლისა კათალიკოზობისა-
 გან“ და იერუსალიმს წასულიყო 15 3, 12, 22.

ნილოსი 25 4.

ნუქარდინი, საბერძნეთის სულტანი, ჩარასლა-
 ნის-ძე (რუქანდინი, რუმის სულტანი) 25 20;
 26 3, 10, 26, 30; 27 16, 28, 30; 28 1, 3, 10, 21; 29 21.

ოკსთა მეფის შვილი 17 27. იხ. დავით სოსლანი
 ოვსნი 14 16; 35 5.
 ოძრე 27 29; 28 29.

პეტრაწონის მონასტერი 31 4.

პონტო 31 24.

რაჯსი 32 23.

რომანს მონასტერი 31 5.

რომ-გურიო (გეოგ.) 20 1.

რუქანდინი იხ. ნუქარდინი.

რუსთა სამეფო 16 13.

რუსი (გიორგი რუსი, სუბდალის მთავრის ანდ-
 რია ბოგოლუბსკის შვილი, თამარ მეფის I
 ქმარი) 17 3, 6, 13; 18 11.

რუსუდან დედოფალი, თამარის მამიდა 13 10;
 16 11, 20; 17 22, 27.

რუსუდანი, თამარ მეფის და, გიორგი III-ის
 ასული ბარკისაგან 13 18.

რუსუდან, თამარის ასული 19 27; 33 20; 37 7.

საბაოთფლო (ბიბ.) 13 31.

საბერძნეთის მაკედონია იხ. მაკედონია საბერძ-
 ნეთისა.

საბერძნეთის სულტანი 25 20. იხ. ნუქარდინი.
 სალდუზის ძე, რომელსაც რუქანდინმა (ნუქარ-
 დინმა) „ნაცვლად მსახურებისა მიუღო კარ-
 ნუ-ქალაქი და თჳსი ძმა დასვა მუნ“ 25 27.

სამარყანი 20 1.

სამთავისი 18 7, 27.

სამისონი 31 23.

სამცხე 27 28.

სამცხისა სპასალარი ყუარყუარა, ჯაყელი 23 18.

იხ. ყუარყუარა ჯაყელი, ჯაყელი ყუარყუარა.

სარგის მვარგრძელი, თმოგუელი, ამირ სპასლა-
 რი (ზაქარიას და ივანეს მამა) 18 20; 20 25;
 22 1; 23 12; 32 8.

სევასტია (ქალაქი) 26 8.

სენაქერემი (ბიბ.) 26 5.

სილიმი (გეოგ.) 19 17.

სინას მთა (მონასტერი) 30 28.

სინოზი 31 22.

სკუითურნი („გამოაჩნდებოდეს რუსსა სკუი-
 თურნი, ვითარ ნადებნი“) 17 2.

სოლომონ (ბიბ.) 13 22; 36 16.

სომენი სჯულითა 18 28. „სიმრუდე სჯულისა
 სომენთასა“ 18 28.

საკუთარ სახელთა საძიებელი

სოფელთა მეფენი („სასლი სომეხთა მეფეთა ანი-
სი“) 24 10.
სომხითი 20 18; 24 44; დიდი სომხითი 25 20.
სოსლან დავითი 26 32; 28 20; იხ. დავით სოსლანი.
სულტანის სპანი 28 21; იხ. ნუქარდინი.
სპარსეთი 19 30, 39; 20 1.
სპარსეთის თავნი 22 14.
სპარსთა სამთავრო 20 9.
სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი 24 18
სპარსთა სახლი 26 15
სპარსი 21 26.
სპარსნი 19 35; 20 3; 24 17, 18; 26 18, 21; 28 3, 19, 30;
29 18; 32 7.
სპერი 32 28.
სპერით კერძო 23 20.
სუანნი („ამას ეამსა მცირედ რამე აღიდრნეს იმე-
რელ ს უ ა ნ ნ ი“) 18 10.
სუბაკი 19 17.
სულტანი 26 36; იხ. ნუქარდინი.
სულტანი შამირამელთა და ხუარასნელთა (გიორ-
გი III-ის დის, რუსუდანის ქმარი) 13 11.
სულტნისა (რუქნადინის) სპანი 28 10, 21; იხ. ნუ-
ქარდინი, სულტანი.
ტაშირი 23 10.
ტბელი (მონაპირე) 23 26.
ტრაპიზონელნი 35 4.
ტრაპიზონი 31 28.
ტფილისი 18 2; 24 3; 29 30, 35; 33 1.
ტფილისის გარემო 22 8.
ულიმპიანი ძლევა („წარმოემართნეს ლაშქარნი
დიდად მოხარულნი უ ლ ი მ პ ი ა ნ ს ა ა მ ა ს
ძლევასა“) 21 31.
უჯა (თურქნი) („და მიიწია უ ჯ ა დ სახელდე-
ბულთა მათ თურქთა თანა“) 25 32.
ფებლალონია 31 21; სახლგარნი ფებლალონისანი
25 30.
ფანასკერტი 23 30.
ფრანგნი 31 37; 34 24.
ძალაქი 22 18. იხ. ტფილისი.
ქალაქის კარი 22 12. იხ. აგრეთვე ტფილისი.
ქართველი 18 8.
ქართლი 34 4; 35 1.
ქართლისა თემი 14 18.

ქართლისა კათალიკოზი 16 2; 18 20. იხ. მიქაელ
ქართლისა კათალიკოზი.
ქართულენი, ქართველნი 13 13; 26 12; 28 1, 13, 18,
19; 29 3, 7; 34 17.
ქაზაგნი 35 5.
ქრისტე 20 20; 26 29; 27 2, 4; 28 35; 33 27, 30.
ლანგრა (გეოგ.) 25 28.
ლუნძნი 35 5.
შეჩაყნი 24 25.
ყუარყუარა, სამცხის სპასალარი, ჯაყელი 23 18.
იხ. სამცხის სპასალარი ყუარყუარა, ჯაყელი.
შავთელი (იოანე) იხ. იოანე შავთელი.
შავშეთი 23 20. შავშეთისა ღადონი 23 20.
შავი მთა (მონასტერი) 31 6.
შავი მთის მონაზონნი 31 10.
შალვა ახალციხელი, მანდატურთ-უნუცესი 27 27.
შალვა თორელი 23 13; 32 9.
შამირამელნი 13 11.
შამქორელნი 21 24.
შამქორი 21 1.
შანშაობა „რომელი (ე. ი. ანისი) წარუღო სპა-
რსთა შ ა ნ შ ა თ ბ ი ს ა თ ა ნ მ ა ვ ა ლ ე მ მ ა თ -
გ ა ნ ქ ო ნ ე ბ უ ლ ი“ 24 17.
შარვანშა (ალსართან) 21 20.
შარვანშეთი „ამის მოწამე არს სახლი შ ა რ -
ვ ა ნ შ ე თ ი“ 35 5.
ჩარასლანი, საბერძნეთის სულტანის (რუქნადი-
ნის) მამა 25 20.
ძორაკერტი 23 18. იხ. ზორაკერტი.
ბალა (ადგ.) 24 22.
ჭიბერი, მანდატურთ-უნუცესი 19 1; 27 28.
ჭყონდიდელი ანტონი 20 8. იხ. ანტონ ჭყონდი-
დელი.
ჭყონდიდი 18 27.
ხალფერდელნი 25 28.
ხახული (ციხე) 23 24.
ხუარასნელნი 13 12.
ჯავახეთი 23 15; 32 10, 23.
ჯაყელი ყუარყუარა, სამცხის სპასალარი 23 18.
იხ. სამცხის სპასალარი ყუარყუარა ჯაყელი

ՀԱՅԿԵՍՏԱՆԻ
ՆՈՒՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ
1991